

DE BELEVING VAN DE OPGELEEFDE ARBEIDERSWIJK KLARENDAL (ARNHEM)

Gentrification 2.0

Michiel van Teeffelen
Bachelorthesis Geografie, Planologie en Milieu (GPM)
Faculteit der Managementwetenschappen
Radboud Universiteit Nijmegen
Juni 2013

Radboud Universiteit Nijmegen

De beleving van de opgeleefde arbeiderswijk Klarendal (Arnhem)

Gentrification 2.0

Michiel van Teeffelen

Bachelorthesis Geografie, Planologie en Milieu (GPM)

Faculteit der Managementwetenschappen

Radboud Universiteit Nijmegen

Juni 2013

Begeleider: Huib Ernste

Studentnummer: 4055446

Voorwoord

Deze thesis wordt geschreven als onderdeel van het 'Joint Programming Initiative Urban Europe'. De titel van het project is 'Practices and policies for neighbourhood improvement: Towards Gentrification 2.0' waarin op verschillende plekken in Europa onderzoek gedaan wordt naar gentrification vanuit een nieuwe wetenschappelijke visie. Samen met Pieter van Luijk, 3^e jaars Bachelor student Sociale-Geografie, zal in Nederland de casus Klarendal in Arnhem onderzocht worden. De thesis van Pieter luidt: 'Zonder verwaarlozing geen gentrification. Onderzoek naar de rent gap van Klarendal'.

Ik wil graag mijn begeleider Huib Ernste bedanken voor zijn hulp bij het schrijven van deze thesis over gentrification 2.0. Ook Rob Klingen, Berry Kessels, Monita Polman, Ron Onstein en Wolter de Bes wil ik hartelijk bedanken voor hun gastvrijheid en medewerking aan interviews.

Michiel van Teeffelen

Samenvatting

De titel van deze thesis luidt: De beleving van de opgeleefde arbeiderswijk Klarendal (Arnhem). Hierbij wordt gentrification vanuit een nieuwe relationele benadering onderzocht in het kader van 'gentrification 2.0.'. Gentrification is een wereldwijd fenomeen en komt op elke plek anders tot uiting. Klarendal is een actueel voorbeeld waar gentrification zich op een bijzondere manier heeft ontwikkeld. Uit het hele land hebben gemeente ambtenaren de wijk bezocht om te zien hoe het er in Klarendal aan toe ging.

De culturele dimensie van gentrification legt de nadruk op de manier waarop het fenomeen is beleefd door betrokkenen. Zo is er beleid gevoerd om een bepaalde belevingswaarde te creëren. Het gentrification concept van Klarendal is ontwikkeld door middel van veel overleg en samenwerking tussen de woningcorporatie Volkshuisvesting, de gemeente Arnhem en de bewoners van Klarendal. De investeringen die gedaan zijn in de verloederde arbeiderswijk waren in eerste instantie bedoeld voor de mensen die er al woonden. De keuze om een modekwartier te ontwikkelen is voortgekomen uit het feit dat er kansen waren om afgestudeerde mode ontwerpers van Artez hogeschool Arnhem in Klarendal de ruimte te bieden een onderneming te starten. De creativiteit en ondernemerschap die aangetrokken werd heeft geleid tot zowel grote veranderingen in de fysieke leefomgeving als op sociaal-cultureel vlak.

In Klarendal is door de gentrification een interessante bevolkingsmix ontstaan. Deze bestaat uit oorspronkelijke Klarendallers, de nieuwe Klarendallers en een allochtonengroep. De groepen leven nog vooral langs elkaar in eigen gemeenschappen. Toch zijn er veel sociale activiteiten en evenementen in de wijk die de verschillende bewoners dichterbij elkaar zullen brengen. Een bijzondere ontmoetingsplaats is speeltuin de Leuke Linde.

Uit een fenomenologische studie blijkt dat de beleving van gentrification uit een relationeel geheel bestaat. Er zijn kernwaarden van gentrification die bepaald worden door verschillende factoren. In Klarendal is de gentrification door de bewoners erg positief ervaren. De oorspronkelijke Klarendallers konden echter de mode in de wijk niet waarderen omdat de modewinkels te duur voor ze waren en er gevreesd werd dat het karakter van Klarendal als arbeiderswijk verloren zou gaan. Toch is het merendeel van deze Klarendallers nu vooral trots op de wijk dankzij de verbetering van de leefomgeving in de wijk en een beter imago. De nieuwe Klarendallers zijn blij om te wonen in een karakteristieke creatieve en hippe wijk, zoals zij Klarendal tegenwoordig zien. Ze komen graag in de nieuwe horeca gelegenheden en zijn veel betrokken bij bewonersinitiatieven in de wijk.

Inhoud

Voorwoord.....	III
Samenvatting.....	IV
1. Inleiding.....	1
1.1. Het projectkader.....	1
1.2. Doelstelling.....	3
1.3. Onderzoeksmodel.....	5
1.4. Vraagstelling.....	6
1.5. Introductie Klarendal.....	7
2. Theorie.....	9
2.1. Gentrification 2.0.....	9
2.2. De creatieve stad.....	11
2.3. The presentation of self in everyday life.....	11
2.4. Hypothesen.....	13
2.5. Conceptueel model.....	14
3. Toelichting methoden en analyses.....	15
3.1. Kwalitatief onderzoek.....	15
3.2. Gegevensverzameling.....	15
3.3. Visual Data Analyse.....	16
3.4. Belevingswaarde als ambitie.....	17
3.5. Beleving in realiteit.....	17
4. Het beleidsproces van de gentrification in Klarendal.....	18
4.1. De achteruitgang.....	18
4.2. Aandacht voor de wijk.....	19
4.3. Structurele maatregelen.....	19
4.4. Belevingsmanagement.....	20
5. De beleving van de gentrification.....	22
5.1. Hippe wijk of volksbuurt.....	22
5.2. De bevolkingsmix.....	23
5.3. De ontmoetingsplaats.....	24
5.4. De toekomst.....	24
6. De analyse van gentrification 2.0 in Klarendal.....	25
6.1. De managers.....	25
6.2. Kritisch publiek en opvallende acteurs.....	29
6.3. Hypothesen toetsen.....	37
7. Conclusie.....	38
7.1. Beantwoording vraagstelling.....	38
7.2. Reflectie.....	38
Referenties.....	40
Bijlagen.....	42
1. Visual data analyse.....	43
2. Interviewprotocols.....	49

1 Inleiding

1.1 Het projectkader

Het fenomeen

In 1964 werd door de Engelse stadsgeograaf Ruth Glass voor het eerst een benaming gegeven voor een nieuw geobserveerd verschijnsel waarbij de hogere- en midden klasse, huizen kochten in het traditioneel oude stadsdeel East End of London (Atkinson, 2004, p. 108). Dit soort ontwikkelingen werden vanaf dat moment steeds vaker in de wetenschap aangeduid als 'gentrification'. De term is afgeleid van het proces waarbij 'gents', de beter gestelde bewoners, zich vanuit de buitensteden weer in de stad vestigen. In Nederland kan gentrification geïnterpreteerd worden als een revitaliseringsproces van probleemwijken waarbij hogere inkomens aangetrokken worden als nieuwe wijkbewoners. Bij dit proces wordt in de wetenschap vaak onderscheid gemaakt tussen twee verschillende verklaringen voor gentrification. De economische of productie verklaring houdt in dat de kosten van verspreide nieuwbouw in de stedelijke periferie toenam, net zoals de afstanden tot het stadscentrum, waardoor het revitaliseren van binnensteden op een bepaald moment relatief economisch aantrekkelijker werd (Smith, 1979, p. 538). Waardevermindering en leegstand in de binnenstad kon als gevolg hebben dat er een hoge 'rent-gap' ontstond tussen daadwerkelijke huur en de potentiële huur, die gevraagd zou kunnen worden door de centrale ligging, waardoor investeren weer interessant werd. De culturele of consumptie verklaring is meer gebaseerd op een verandering van gedrag, behoeften of wensen waardoor de hogere inkomens een bepaalde buurt of wijk boven het leven in nieuwbouwwijken verkiezen. Interessant is welke sociale factoren een rol spelen waardoor er op de ene plek wel en de andere plek geen gentrification plaatsvindt.

Het dilemma

De aanleiding tot dit Europese onderzoek is het feit dat het 'balancing' dilemma van gentrification de laatste jaren steeds meer onder druk staat. In het Europese onderzoek, waar deze scriptie toe bijdraagt, wordt er van uit gegaan dat: 'Gentrification has been condemned for causing displacement of disadvantaged citizens and for not tackling underlying problems of social polarisation'. Oorspronkelijke bewoners van het gebied waar gentrification plaatsvindt moeten bijvoorbeeld vanwege hogere vraag hogere huren gaan betalen of worden gedwongen weg te trekken. In de wetenschap wordt dit verschijnsel bij gentrification vaak aangeduid met de term 'displacement'. Pacione (2001, p. 200) noemt dit dilemma, net zoals de term displacement,

in zijn definitie van gentrification: "Gentrification is a process of socio-spatial change whereby the rehabilitation of residential property in a working class neighbourhood by relatively affluent incomers leads to the displacement of former residents unable to afford the increased costs of housing that accompany regeneration". Hoe kan er een goede balans gevonden worden tussen enerzijds economische kansen en drijfveren van onder andere overheden voor het aantrekken van investeerders ter verbetering van de wijk en van project-ontwikkelaars voor een goede 'return on investment' en anderzijds de behoeftes van de oorspronkelijke en nieuwe bewoners en gebruikers? Ook in de wetenschap wordt het gentrification dilemma gethematiseerd. "There has been a growing concern that civic boosterism and public-private partnerships in housing regeneration and urban policy aim to embrace middle-class futures for the city instead of encompassing a wider social base" (Atkinson, 2004, p. 108).

Ondanks de kritiek op de gevolgen van gentrification blijft het fenomeen aandacht krijgen als een belangrijk concept voor bijvoorbeeld wetenschappelijke analyses en strategieën voor overheidsbeleid. Nederlandse overheden proberen gentrification ook vandaag te gebruiken en beleidsmatig te stimuleren om bijvoorbeeld verwaarloosde wijken weer te revitaliseren. Gentrification beleid zou steeds meer de neiging hebben om een terugkeer van de middenklasse in de binnensteden met daarin geconcentreerde armoede te stimuleren en tegelijkertijd de negatieve effecten, zoals leegstand van huizen, te vermijden (Atkinson, 2004, p. 108). Gentrification daadwerkelijk sturen blijkt echter lastig. Dit zou te maken kunnen hebben met een gebrekkig inzicht in de werkelijke culturele en economische factoren die een rol spelen bij gentrification.

Wetenschappelijke relevantie

Er bestaan verschillende scholen die visies ontwikkelden ten aanzien van gentrification, die echter veelal een eenzijdig beeld van gentrification schetsen, door zich bijvoorbeeld te concentreren op óf het culturele óf het economische aspect. Daarnaast werd er in deze theorieën gebrekkig rekening gehouden met de complexiteit en de lokale omstandigheden per casus. Om die reden is er in het Europese project gekozen voor een meer relationele benadering. De assemblage theorie van Manuel Delanda, die zijnerzijds weer teruggrijpt op het werk van Gilles Deleuze, is hiervoor zeer geschikt. Volgens deze assemblage theorie zou een concept als gentrification gezien moeten worden als een samenstelling van verschillende onderdelen die gentrification mogelijk maken. Deze onderdelen zijn echter niet alleen van toepassing op gentrification maar kunnen ook functies hebben op andere terreinen. Daarnaast

kennen de onderdelen een eigen dynamiek en zijn ze contextafhankelijk. Een belangrijk onderdeel is het onderscheid tussen het materiële en het expressieve. In het geval van gentrification kan het materiële kan opgevat worden als de functionaliteit van bijvoorbeeld gebouwen en het expressieve meer als de manier waarop bewoners zich presenteren in het dagelijkse leven. Het is interessant om te bedenken dat gentrification zich in allerlei verschillende vormen kan voordoen maar dat er toch een bepaalde kern is van het fenomeen waardoor we over gentrification kunnen spreken.

Deze thesis zal niet als doel hebben om een volledig onderzoek te doen naar gentrification met deze assemblage theorie. Samen met Pieter van Luijk zal ik echter proberen een paar bouwstenen te leveren die kunnen bijdragen aan het grotere onderzoek naar gentrification. Wij zullen in het Europese onderzoek de Nederlandse casus op ons nemen vanuit een nieuw theoretisch kader van gentrification 2.0.

1.2 Doelstelling

In dit onderzoek naar gentrification hebben Pieter van Luijk en ik een verdeling gemaakt tussen een economische focus en een culturele focus. Beiden onderzoeken we dezelfde casus van gentrification namelijk Klarendal in Arnhem. Pieter van Luijk zal bij de economische focus de theorie van de rent gap gebruiken. Hij zal voornamelijk kwantitatieve methoden in zijn onderzoek toepassen.

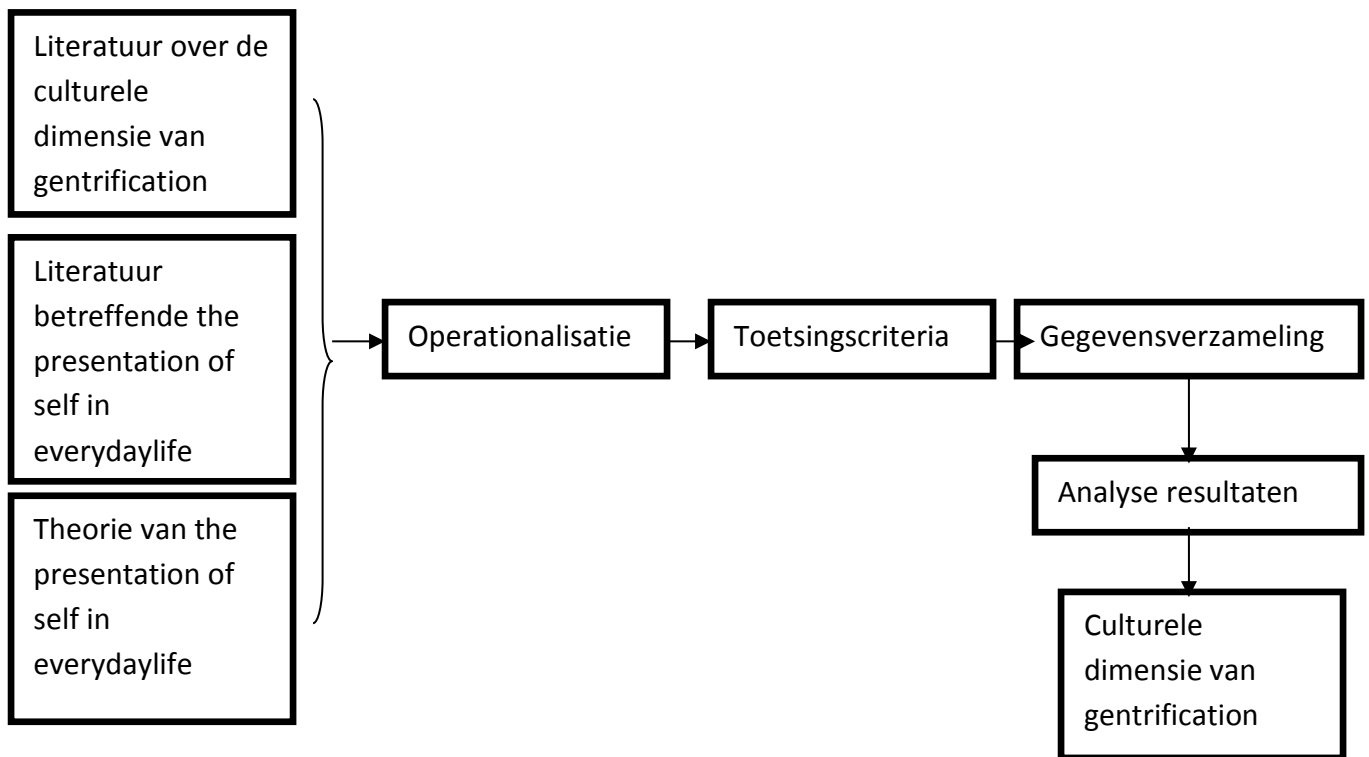
In mijn thesis ligt de nadruk op het culturele aspect van gentrification. Daarvoor is kwalitatief onderzoek de meest geschikte onderzoeksmethode. De theorie van Erving Goffman (1971) beschreven in het boek 'The presentation of self in everyday life' biedt daarvoor een interessant en geschikt theoretisch kader. In deze theorie wordt de relevantie van de wijk als 'toneel' voor het wederzijdse spel van sociale interacties benadrukt. De 'YUP' (Young Urban Professional) uit de middenklasse die in de gentrification wijk komt wonen, of daar gebruik van maakt, wordt vergeleken met een 'acteur' die zich in een 'theater' bevindt en zich op een bepaalde manier presenteert binnen dat theater en ook door anderen in dat theater gezien wordt. Ditzelfde geldt in zekere zin ook voor de oorspronkelijke bewoners. Het is een zien en gezien worden. Het is een plek of 'theater' waar we op die manier met elkaar in contact treden, en interacteren. Ieder in zijn eigen rol, en vanuit zijn eigen positie. Bij elkaar genomen vertelt dit dan het 'verhaal' van de wijk met al haar sociale en culturele kanten. De wijk met haar fysieke vormgeving

functioneert daarbij in zekere zin als decor en creëert een onderverdeling in publieke en meer private ruimtes. Maar ook de 'anderen' in de wijk maken een deel uit van dat decor. Ook kan er gekeken worden naar plekken die de bewoner een bepaalde status en rol toewijzen en andere plekken die weer een andere 'lading' hebben in het theaterstuk dat 'Gentrification' heet. Het culturele karakter en de sociale functionaliteit van de wijk is daaraan af te lezen. Vanuit het theater kijken we dus naar de sociale processen in gentrification. Er zal ook een verschil zijn tussen het gedrag van de 'gentrifiers' op verschillende plekken, waarvan sommige meer openbaar en andere weer meer privé zijn. Daarnaast kun je kijken hoe de gentrifiers maar ook oorspronkelijke bewoners de gentrification beleven of ervaren en wat voor veranderingen in gedrag er hebben plaatsgevonden bij deze mensen. De doelstelling kan als volgt geformuleerd worden:

Het culturele aspect van gentrification in Klarendal begrijpen en zichtbaar maken op basis van de theorie van Goffman.

Aangezien gentrification niet universeel is maar juist complex met lokale kenmerken die het karakter van gentrification bepalen, is de generaliseerbaarheid geen doel van het onderzoek. Wel wil ik weten in hoeverre de resultaten van het onderzoek in Klarendal valide en betrouwbaar zijn voor gentrification in Klarendal. Men kan de 'internal validity' versterken door meerdere aspecten in de casus te analyseren. De data moet accuraat zijn en de werkelijkheid zo goed mogelijk weergeven. Er zal rekening mee moeten worden gehouden dat interpretatie en subjectiviteit onvermijdelijk is.

1.3 Onderzoeksmodel

Figuur 1 *Onderzoeksmodel*

In dit onderzoeksmodel (Figuur 1) is schematisch weergegeven met wat voor soort structuur het onderzoek gedaan gaat worden. Als eerste stap zal literatuur bestudeerd worden betreffende de culturele dimensie van gentrification en theorieën die te maken hebben met de theorie van Goffman over the presentation of self in everyday life. De theorie van Goffman wordt echter als wetenschappelijke perspectief genomen om de casus te bestuderen. De tweede stap is een operationalisatie van belangrijke begrippen van gentrification en de theorie van Goffman. Hieropvolgend zullen een aantal toetsingscriteria in de vorm van hypothesen worden opgesteld. Door veldwerk te doen zullen gegevens verzameld worden die vervolgens geanalyseerd worden. Uiteindelijk zal het onderzoek toe werken naar de opgestelde doelstelling en een beantwoording van de vraagstellingen in de vorm van een verslag betreffende de culturele dimensie van gentrification in de wijk Klarendal.

1.4 Vraagstelling

In dit onderzoek zullen de volgende hoofdvraag en deelvragen gesteld worden. Dit zal de basis vormen van de inhoud en structuur van het onderzoek.

Hoofdvraag:

Hoe komt de culturele dimensie tot uiting bij gentrification in de wijk Klarendal?

Deze hoofdvraag zal beantwoord worden aan de hand van drie deelvragen.

Deelvraag 1:

Wat zijn de kernwaarden van het beleidsproces om een belevingswaarde van gentrification in Klarendal te ontwikkelen?

Deelvraag 2:

Hoe beleven de oorspronkelijke en nieuwe Klarendallers de gecreëerde en ontstane belevingswaarde?

Deelvraag 3:

In hoeverre kunnen de ontwikkelingen en beleving van Klarendal verklaard worden met de theorie van gentrification 2.0?

1.5 Introductie van Klarendal

De keuze voor de casus is de wijk Klarendal in Arnhem. In figuur 2 is aangegeven waar de wijk zich binnen Arnhem bevindt. De wijk Klarendal is als casus gekozen omdat er gentrification plaatsvindt en omdat de aanwezigheid van vele modedesign bedrijfjes, de wijk interessant maakt om te onderzoeken. Het onderzoek zal zich kenmerken als een beschrijvende case study.

Figuur 2 De ligging van Klarendal binnen de Gemeente Arnhem

Klarendal is een relatief kleine wijk uit de 19^e en de vroege 20^e eeuw met een authentiek volkswijk karakter. De eerste woningen zouden rond 1830 gebouwd zijn (Historisch Klarendal, n.d.). De wijk heeft een interessante geschiedenis. Het was tot de jaren '60 vooral een arbeiderswijk waarvan de bewoners bij de grote industrieën in Arnhem werkten. In die periode begon de verloedering steeds ergere vormen aan te nemen. De eerste reacties op deze verloedering vonden plaats in 1970. Kleine investeringen konden deze verloedering niet

verhelpen en de wijk kreeg vervolgens eind jaren '80 nog te maken met een nieuwsbericht over de hoeveelheid drugspanden in de wijk. Dit leidde opnieuw tot oproer bij de bevolking waardoor de woningcorporatie Volkshuisvesting en de gemeente Arnhem besloten een structurele vernieuwing van de wijk door te voeren. Er kwam hulp van de Nederlandse regering en de Europese unie om de wijk op te herstructureren. "In zeven jaar tijd werd 80 miljoen euro geïnvesteerd in de wijk, waarvan de helft werd uitbesteed aan de woningen" (Scheele, 2011, p. VII). Het thema van de vernieuwing werd Klarendal als modewijk. Een strategische keuze die volgens de beleidsmakers goed aansloot bij de al aanwezige modeactiviteiten als de opleiding Fashion Design van ArtEZ Hogeschool voor de Kunsten en de Arnhem Mode Biënnale. Daarnaast paste dit concept goed bij de ambitie van Arnhem als creatieve stad. In Figuur 3 is het label te zien dat ontworpen is voor het modekwartier. Er werd veel gedaan om het imago van de wijk te verbeteren. Ook probeerde de gemeente pas afgestudeerde modestudenten aan te trekken om het beoogde creatieve karakter te realiseren (Peters et al., 2011, p. 5). Kunstenaars en creatieve ondernemers werden ook van harte welkom geheten in de wijk.

Figuur 3 Label Klarendal Modekwartier

Al met al hebben de investeringen en ontwikkelingen in Klarendal ertoe geleid dat er gentrification heeft plaatsgevonden. De wijk straalde blijkbaar een creatieve hipheid uit die gentrifiers aantrok en nog steeds trekt. De aanpak van afval en zwerfafval, de invoering van het 30 km/uur gebied voor auto's en het terugdringen van de criminaliteit hebben gezorgd dat de wijk leefbaarder werd (Gemeente Arnhem, 2008, p. 3). Ook de centrale ligging in Arnhem en de nabijheid van een treinstation (Arnhem Velperpoort) zullen hoogstwaarschijnlijk een rol spelen bij de populariteit van Klarendal. Bewoners van de wijk worden ook nu nog veel bij het beleid rondom de gewenste ontwikkeling van Klarendal betrokken, met bijvoorbeeld het gezamenlijk opstellen van een wijkperspectief. De bewonersorganisatie heeft hierdoor een nieuw 'elan' gekregen (Gemeente Arnhem, 2008, p. 3). Met een inmiddels gerealiseerd art hotel en een Multi Functioneel Centrum blijft de wijk grote ambities houden. Daarnaast blijft Klarendal hierdoor de aandacht trekken.

2 Theorie

2.1 Gentrification 2.0

Ruth Glass (1964) was de eerste wetenschapper die de term gentrification gebruikte in de jaren 60. Hierbij werd een nieuw verschijnsel waargenomen van de welgestelde middenklasse die vastgoed in traditionele achtergestelde wijken kochten. Vervolgens werd de term gebruikt in andere grote steden als San Francisco, New York, Boston, Toronto en Sydney. Tegenwoordig wordt gentrification ook genoemd in bijvoorbeeld kleinere steden. Gentrification blijft voor wetenschappers lastig om te definiëren aangezien er steeds nieuwe types en vormen ontstaan en het fenomeen een zeer dynamisch proces betreft. De definities van gentrification hebben zich in de loop der tijd ontwikkeld en blijven veranderen. De meest recente definitie uit de dictionary of human geography luidt “Middle class settlement in renovated or redeveloped properties in older, inner-city districts formerly occupied by a lower income population” (Dictionary of Human Geography, 2009, p. 273-274).

In de wetenschap bestaan er economische en culturele opvattingen over het fenomeen gentrification. Een economische definitie over het proces van gentrification op de stedelijke huizenmarkt is ‘the rehabilitation of working-class and derelict housing and the consequent transformation of an area into a middle-class neighbourhood’ (Smith & Williams, 1986). De rent-gap is een belangrijk onderwerp bij deze economische opvattingen.

In dit onderzoek zijn culturele definities van gentrification echter meer van belang. Beauregard noemt een interessante beschrijving van gentrification die is ontstaan door verschillende belanghebbende van toenemende economische activiteiten in de stad zoals ontwikkelaars, media, bedrijfjes en buurtorganisaties van de middenklasse. Hierbij worden de gentrifiers op een voetstuk geplaatst als “urban pioneers who are risking themselves and their savings to turn a deteriorated and undesirable neighborhood into a place for good living” (Beauregard, 1986, p. 35). Gentrifiers voelen zich aangetrokken door een bepaalde sfeer of hipheid van een arbeiderswijk waar ze graag willen wonen, zichzelf mee willen identificeren en zichzelf graag presenteren. Een arbeiderswijk zou gezien kunnen worden als een interessante omgeving omdat het contrast daar het grootst is en de gentrifier zich in zo’n wijk het beste kan laten zien en ‘anders’ kan zijn.

Maar wat zijn eigenlijk de kenmerken van deze 'gentrifier'? Gale beschreef de gentrifier als een één of twee persoons huishouden waarbij de personen in het dagelijks leven welvarende professionals zijn, zonder kinderen (Gale, 1979, 1980 in Beauregard, 1986, p. 35). Dit soort huishoudens worden ook weleens 'DINKY's' genoemd, wat staat voor 'Double Income No Kids'. De gentrifiers staan welwillend tegenover een risico om te investeren in "initially deteriorated neighborhood and the task of infusing a building with their sweat equity" (Beauregard, 1986, p. 35). Er zijn zelfs definities betreffende de gentrifier, die een ondergrens trekken bij het inkomen, maar aangezien deze definities gedateerd zijn en het niet relevant voor mijn onderzoek is om een harde grens hierbij te trekken zal ik deze niet opnemen in de beschrijving. De gentrifier wil graag leven in de stad, dichtbij het werk, waar ze kunnen leven in een stedelijke lifestyle en een financieel aantrekkelijke positie in de huizenmarkt kunnen bemachtigen (Beauregard, 1986, p. 35). De aanwezigheid van een school is veelal niet relevant voor ze. Daarentegen investeren ze graag tijd, geld en (creatieve) energie in het aan hun eigen behoefte aanpassen van de wijk. Ook consumeren ze graag bij de lokale winkels, wat vaak persoonlijker is en er iets speciaals of onderscheidends gekocht kan worden. Hierdoor worden de gentrifiers vaak gezien als positief voor de stad, alhoewel er ook kans is op irritaties aan dit gedrag.

Michael Jager (1986, p. 78) beweert dat er in het onderzoek naar gentrification te vaak te weinig rekening wordt gehouden met de architectonische en interne decoratieve esthetiek van gegentrificeerde gebouwen en buurten. Hieraan zou het proces van de klassenverdeling bij gentrification voor een groot deel kunnen worden afgelezen. Een actief beleid voor het onderhouden van de stad brengt sociale differentiatie met zich mee tussen verschillende wijken. De woningen in een gegentrificeerde buurt laten ons sociale status en prestige zien (Jager, 1986, p. 79). Toch blijkt dat de verbeelde realiteit and de fysieke realiteit bij gentrification niet altijd in harmonie samengaan. "Imagined reality and physical reality collide in gentrification. This process of neighbourhood change is often incomplete and fragmented even in its more advanced states" (Ley, 1996, p. 8).

In dit onderzoek is het belangrijk om een passende definitie te hebben voor gentrification die van toepassing is op de wijk Klarendal. Scheele (2011, p. VII) deed al eerder onderzoek naar gentrification in Klarendal en hanteerde daarbij de volgende definitie voor de wijk: "Een oudere wijk in een binnenstad, bevolkt door een lagere inkomensklasse, waarvan een deel van het (woning)bestand is gerenoveerd en/of herontwikkeld". De definitie van Scheele kan echter aangevuld worden met de term van 'gentrifier'. Door ook de assemblage theorie te betrekken

zou een nieuwe definitie kunnen worden opgesteld voor de casus Klarendal in de vorm van gentrification 2.0:

Een oudere wijk in een binnenstad, bevolkt door een lagere inkomensklasse, waarvan een deel van het (woning)bestand is gerenoveerd en/of herontwikkeld, waarbij gentrifiers zich vervolgens in de wijk vestigen en het proces van gentrification zowel materieel als expressief waargenomen kan worden.

2.2 De creatieve stad

In 2002 schreef Richard Florida de bestseller 'the rise of the creative class'. Vele steden zagen zijn concept als een succes formule en namen deze ideeën over in hun beleid. Ook Nederlandse steden spreken de ambitie uit om creatieve stad te worden. Zoals ook Arnhem dit doet. Niet kennis, niet technologie, maar menselijke creativiteit is volgens regionaal econoom Florida uiteindelijk dé motor van economische groei in de 21ste eeuw, en de stad is de plek waar het allemaal gebeurt (Florida, 2002 in van Dalm, 2003). "Een succesvolle stad is een stad die talent kweekt, koestert en aantrekt, die onderzoek genereert en wetenschappers aan zich weet te binden én die open staat voor andersdenkenden en andersgeaarden" (Florida, 2002 in van Dalm, 2003). Ook beweert Florida dat het succes vooral zit in het kleine en in tijdelijke experimenten met huurders van oude gebouwen die meestal aan de randen van het centrum liggen. De publiciste en stadsactiviste Jane Jacobs sluit hierbij aan met haar bekende uitspraak 'New ideas require old buildings' (Jacobs, 1961 in van Dalm, 2003). Gentrificationwijken trekken hoogopgeleiden en creatievelingen aan dankzij onder andere een hun ligging en bepaalde hipheid die interessant is voor de creatieve klasse. Daarom kunnen gentrificationwijken van groot belang zijn voor de ambities van creatieve steden.

2.3 The presentation of self in everyday life

Erving Goffman was een Canadese socioloog en schrijver die boeken heeft gepubliceerd vanuit dramaturgisch perspectief. Dramaturgie betreft de leer van het theaterspel. Goffman paste deze leer toe op de samenleving in zijn functioneren. Een van zijn belangrijkste publicaties is 'The presentation of self in everyday life' dat voor het eerst uitkwam in 1956. Deze theorie is geschikt om gentrification en de gentrifier beter te begrijpen.

Goffman beschrijft in *The presentation of self in everyday life* een theaterspel van een wijkbewoner als 'acteur' en de sociale omgeving als het publiek. Daarbij wil de acteur op een bepaalde manier overkomen op zijn publiek. Je zou kunnen zeggen dat het publiek wordt gevraagd te geloven dat de acteur ook daadwerkelijk is en zich gedraagt zoals de acteur zich presenteert. Wanneer het publiek overtuigd is van deze manier van presenteren zijn het enkel de (sociale) wetenschappers en de ontevreden sociale groepen die twijfelen aan de echtheid hiervan. Het onderscheid dat Goffman maakt wanneer hij het heeft over de 'performance' van individuen heeft, kan worden geïnterpreteerd met enerzijds kritisch publiek en anderzijds opvallende acteurs. Het kritische publiek betreft de mensen die niet geloven in acteren en zich niet bezighouden met hoe ze zelf overkomen op anderen. De opvallende acteurs zijn de mensen die hun performance als realiteit beschouwen voor zichzelf en hun publiek (Goffman, 1971, p. 28). Anders gezegd, het kritische publiek heeft niet als doel om in het dagelijks leven prominent aanwezig te zijn en de opvallende acteurs hebben die behoefte juist wel. Er zijn echter tussenvormen volgens Goffman (1971, p.32).

Een belangrijke term in de theorie van Goffman is 'performance'. Met performance bedoelt Goffman alle activiteiten van een individu die plaatsvinden tijdens de periode van aanwezigheid (1971, p.32). Deze performance komt op drie manieren tot uiting in het 'front', wat geïnterpreteerd zou kunnen worden als de vertoning of verschijning van een persoon in zijn geheel in het dagelijks leven. Goffman (1971, p.32) noemt als eerste onderdeel van dit front de 'setting'. De setting is als het ware het decor en al haar meubels, spullen en het overige wat bij het uiterlijk vertoon van de ruimte hoort. De performer kan zijn voorstelling niet eerder beginnen, op een paar uitzonderingen na, dan wanneer hij of zij zichzelf op het geschikte decor heeft bevonden door zichzelf ook daarnaartoe te verplaatsen (Goffman, 1971, p. 33). Uitzonderingen zijn bijvoorbeeld begrafenissen, bruiloften of feestdagen waarbij de performer als het ware het decor met zich meebrengt. Het decor is vaak een luxe of artistieke ruimte met mooie spullen en details waar de performer graag gezien wordt. Daarbij kan gedacht worden aan een woonkamer, een bepaald soort café, een restaurant of een exclusieve winkel. De tweede manier van performen binnen het front is de 'appearance', waarmee de performer zijn sociale status laat zien (Goffman, 1971, p. 34). Dit kan de performer tonen met bijvoorbeeld kleding en mooie auto's maar ook door betrokken te zijn bij activiteitenorganisaties van de wijk. De derde manier is de houding, de 'manner', van de performer in een interactie die plaats kan vinden (Goffman, 1971, p. 35). Dit kan de performer tonen door nadrukkelijk aanwezig te zijn een

interactie zoals een discussie in een bepaalde ruimte. De performer kan zich juist ook wat meer afwachtend opstellen.

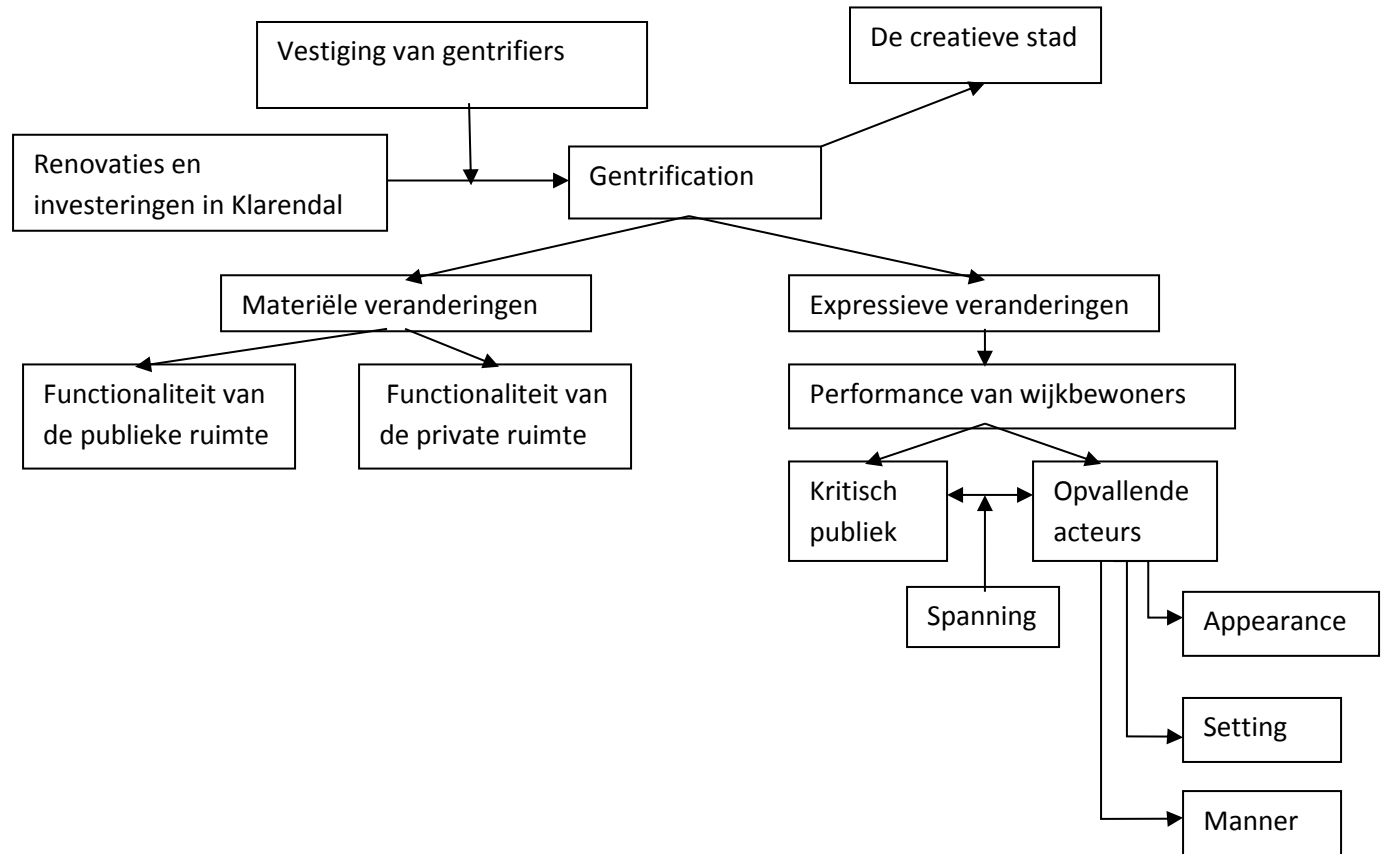
2.4 Hypothesen

In mijn onderzoek zullen toetsingscriteria worden opgesteld in de vorm van hypothesen. Deze baseer ik op informatie uit literatuurstudie over gentrification, belangrijke concepten uit de assemblage theorie en the presentation of self in everyday life van Goffman. De hypothesen worden getoetst op basis van de kwalitatieve onderzoekresultaten van mijn analyse. Dat betekent dat de hypothesen aangenomen of verworpen worden op basis van veel normatieve uitspraken en speelt de interpretatie hiervan een grote rol.

Hypothesen:

1. Men kan onderscheid maken tussen de nieuwe wijkbewoners en de oorspronkelijke Klarendallers waarbij verwacht wordt dat de nieuwe wijkbewoners zich meer zullen voor doen als 'opvallend acteur' en prominent aanwezig zijn in de wijk terwijl de oorspronkelijke Klarendallers zich meer als 'kritisch publiek' zullen voordoen en minder prominent aanwezig zijn in de wijk. De 'performance' van de nieuwe wijkbewoner als 'opvallend acteur' zal zich tonen als we kijken naar het 'front'. Daarbij kan de 'manner', de 'setting' en de 'appearance' worden waargenomen.
2. De expressieve veranderingen worden in de wijk Klarendal, met betrekking tot de gentrification die er heeft plaatsgevonden, als positief ervaren.
3. De materiële veranderingen worden in de wijk Klarendal, met betrekking tot de gentrification die er heeft plaatsgevonden, als positief ervaren.
 - a. Gentrification beïnvloedt de functionaliteit van de publieke ruimte positief.
 - b. Gentrification beïnvloedt de functionaliteit van de private ruimte positief.

2.5 Conceptueel model

Figuur 5 *Conceptueel model*

3 Toelichting methoden en analyses

3.1 Kwalitatief onderzoek

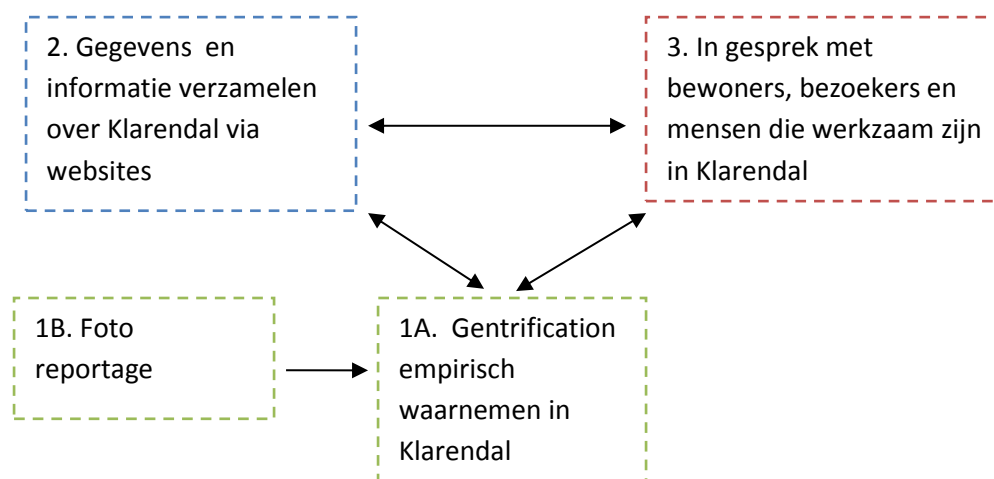
Kwalitatieve basisprincipes

Aangezien het onderzoek een culturele focus heeft en gezocht wordt naar de beleving van een wijk is kwalitatief onderzoek een geschikte methode. In dit onderzoek gaat het dus om het verhaal achter de gentrification. Het is interessant wat voor opvattingen, gevoelens en ervaringen hierbij aan het licht komen. Toch is er in dit onderzoek enigszins overlap met de kwantitatieve methode. Het interview materiaal zal namelijk doormiddel van codering beoordeeld worden op relevantie in de beleving van gentrification. Het analyse resultaat zal vervolgens weer in de context worden geplaatst van de casus. Ten slotte worden hieraan de hypothesen getoetst.

Fenomenologische benadering

In dit kwalitatieve onderzoek zal een fenomenologische studie worden verricht. Dat betekent dat er vooral wordt gezocht naar begrippen die de beleving fenomeen van gentrification verklaren. Deze kunnen bovendien verschillende verbanden hebben. Bij fenomenologisch onderzoek wordt de beleving van meerdere personen, met verschillende achtergronden en posities, vergeleken betreffende een fenomeen als gentrification. Het uitgangspunt van de fenomenologie is de wijze waarop de werkelijkheid aan het bewustzijn verschijnt (Vennix, 2010, p. 338)

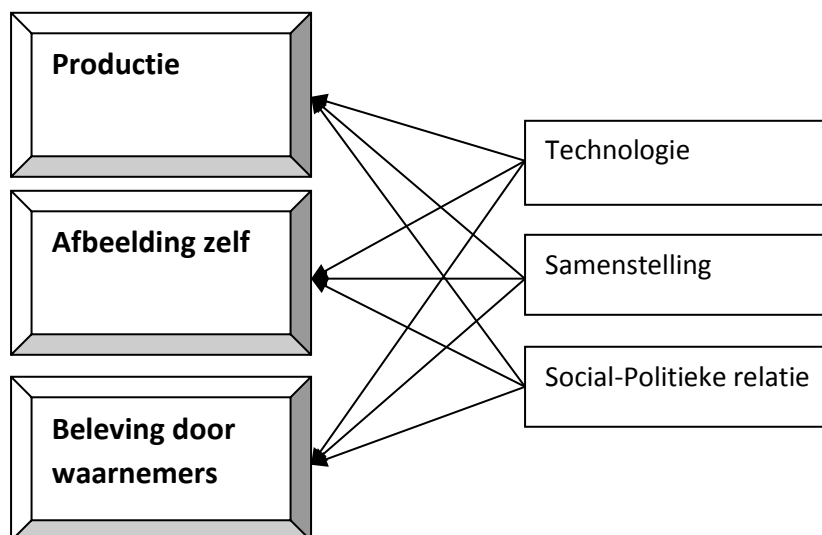
3.2 Gegevens verzameling

Figuur 6 Gegevensverzameling

3.3 Visual data analyse

De visual data analyse wordt gedaan aan de hand van een fotoreportage van de wijk Klarendal die mijn eerste indrukken van de wijk weergeven. Hierbij worden afbeeldingen en gebouwen in hun fysieke toestand vastgelegd die gentrification in Klarendal verklaren. De foto's worden in categorieën geanalyseerd. De analyse is gebaseerd op de theorie van Rose (2007). Een belangrijke term uit de theorie van Rose is cultuur (Hall, 1997a, p. 2 in Rose, 2007, p. 6). Deze zou hoofdzakelijk bestaan uit het produceren en uitwisselen van betekenissen tussen sociale groepen, ook wel het 'giving and taking' principe genoemd. In de wetenschap heerst steeds meer het idee dat het visuele een centrale rol heeft in de westerse cultuur. Daarbij brengen visuele beelden of afbeeldingen bepaalde betekenissen over op mensen. Er zijn vele soorten visuele technologieën die hun kijk op de wereld laten zien in zogenaamde visuele termen (Rose, 2007, p. 6). Bij het interpreteren van afbeeldingen kan onderscheid gemaakt worden tussen enerzijds 'vision' hetgeen het menselijke oog kan waarnemen en anderzijds 'visuality' waarbij er een bepaalde cultureel geconstrueerde lading of bedoeling achter de afbeelding zit. Om een kritische analyse van afbeeldingen te maken kunnen drie kanten van het verhaal bekeken worden, namelijk de productie, de afbeelding zelf en de plaats waar het gezien kan worden door mensen (Rose, 2007, p. 16). Zoals in figuur 7 te zien is, kent elk van deze kanten verschillende aspecten/kenmerken op technologisch, samenstelling en sociaal gebied (Rose, 2007, p. 17).

Figuur 7 Visuele analyse volgens Rose

3.4 Belevingswaarde als ambitie

Aan de hand van interviews met opbouwwerker Rob Klingen en Berry Kessels zal onderzocht worden wat volgens de 'managers' van het gentrification proces nou daadwerkelijk de kernwaarden zijn van gentrification. Hoe is de belevingswaarde van Klarendal ontwikkeld zoals die op dit moment is. Daarnaast zal er aandacht zijn voor de achtergrond informatie die voor gentrification in Klarendal relevant is. Deze analyse gaat uitgevoerd worden doormiddel van het programma Atlas TI. Hiermee kunnen de interviews gecodeerd worden en zal dit visueel gemaakt kunnen worden in een schema.

3.5 De beleving in realiteit

Ook zal onderzocht worden hoe ondernemers en (zowel oorspronkelijke als nieuwe) bewoners gentrification in Klarendal beleven. Daarbij ligt de nadruk op het alledaagse leven en de betekenissen van bepaalde culturele verschijnselen in de wijk Klarendal. De theorie van Goffman is hierbij van toepassing. Deze analyse gaat ook uitgevoerd worden met het analyse programma Atlas TI. De codering zal gebeuren door te letten op bepaalde waarden die belangrijk zijn voor de bewoners, bezoekers en ondernemers van Klarendal.

4 Het beleidsproces van gentrification in Klarendal

Berry Kessels is manager wonen, en geeft leiding aan een van de hoofdafdelingen van woningcorporatie Volkshuisvesting. Daarnaast is hij sociaal ontwikkelaar en wijkontwikkelaar van onder andere Klarendal. Volkshuisvesting is de grootste woningcorporatie in Arnhem met ongeveer de helft van het corporatiebezit en in Klarendal is Volkshuisvesting ruim de grootste woningcorporatie. Rob Klingen is een opbouwwerker in de wijk Klarendal in dienst van Rijnstad. Een opbouwwerker ondersteunt, begeleidt en stimuleert de bewoners in de wijk. Rob Klingen is een belangrijk aanspreekpunt in Klarendal.

4.1 De achteruitgang

Tot in de jaren 70 was Klarendal een vrij homogene arbeiderswijk, waar mensen prima samen leefden. Vanaf de jaren 70 kregen de arbeiders in Nederland echter meer geld en trokken zij naar buitenwijken en dorpen in de omgeving van de stad. Wat achter bleef waren de mensen die niet wilden of niet konden verhuizen. Dat was ook het geval in Klarendal. Het gevolg hiervan was een instroming van studenten (van de kunstacademie) en immigranten in de wijk Klarendal die weinig geld hadden. Ook sociaal zwakkeren trokken de wijk Klarendal in. “Vanaf dat moment werd Klarendal een synoniem voor overlast en ellende” (Kessels, 2013, persoonlijke communicatie). De drugshandel en criminaliteit ging zich in Klarendal concentreren en panden verloederden. In Klarendal kwamen veel sociaal zwakkeren, verslaafden, mensen met psychische problemen, mensen die een gebrekkige opleiding hadden of de Nederlandse taal niet goed beheersten. Er is twee keer een opstand geweest in de wijk. De eerste keer vanwege de woningen die slechter werden en de plannen van de gemeente om de wijk maar gewoon plat te vegen. De tweede keer ging het om de drugsoverlast. Er werden maatregelen genomen zoals meer inzet van onder andere politie, welzijnswerk en vuilophaaldiensten. “Maar dat zette geen zolen aan de dijk, dat werd dan een jaar gedaan en dan was het geld op en dan viel het weer terug of werd het weer erger dan daarvoor” (Kessels, persoonlijke communicatie, 2013). De gemeente Arnhem had bijvoorbeeld programma’s van 4 jaar met vervolgens een rapport maar daarna werd de wijk volgens Klingen weer aan zijn lot overgelaten.

4.2 Aandacht voor Klarendal

Klingen vertelt dat er rond 1998 het idee ontstond om aandacht voor de wijk te vragen van de politiek. Daarnaast werden raadsleden en de pers uitgenodigd om te kijken hoe de situatie in Klarendal was. Dat heeft er mede voor gezorgd dat er geld beschikbaar kwam en het project 'Klarendal kom op' werd opgezet. Dat toenmalig burgemeester van Arnhem Scholten het initiatief nam voor het project Klarendal komop is volgens Kessels essentieel geweest voor het in gang zetten van het proces. Een ambtenaar werd de wijk ingestuurd en kreeg als taak om met iedereen in de wijk te overleggen en te vragen hoe Klarendal het nou definitief beter kon gaan doen. Dat overleg kwam er, wat vervolgens leidde tot een analyse. Daaruit bleek veel ontevredenheid bij mensen in de wijk. Er waren bijvoorbeeld geen goeie scholen, de voorzieningen voor ouderen waren slecht en de oude winkel as (Klarendalseweg en Sonsbeeksingel) was doodgebloed.

4.3 Een structurele oplossing

Duidelijk was dat de veiligheid en leefbaarheid in de wijk ver ondermaats waren en moesten worden verbeterd. Na Klarendal kom op is er volgens in 2003 een wijkvisie voor 15 jaar opgesteld genaamd 'Klarendal kleur en karakter' waarin verschillende afspraken zijn gemaakt over verbeteringen. Er kwamen investeringen van Volkshuisvesting, het Rijk, de gemeente en zelfs de Europese unie. Straten werden opgeknapt, er was meer mogelijk wat betreft hulp van politie en de vervuiling in de wijk werd teruggedrongen. Ook de criminaliteit werd sterk teruggedrongen.

Volkshuisvesting nam de taak op zich om de winkel as weer tot leven te brengen. Het was op de eerste plaats de bedoeling om de woonomgeving voor de mensen in de wijk plezieriger te maken. Maar daarnaast wilde volkshuisvesting ook een nieuwe groep ondernemende, creatieven naar Klarendal trekken. "Het unieke van Klarendal, wat wij hier gedaan hebben, is de verbinding tussen wijkontwikkeling enerzijds en de creatieve klasse anderzijds" (Kessels, persoonlijke communicatie, 2013). Er werd besloten om mode ontwerpers van hogeschool Artez te benaderen. Het idee was om deze mode ontwerpers te behouden in de stad en goedkoop een pandje met eventueel woonruimte erboven in Klarendal aan te bieden tegen een aantrekkelijke huur. Deze creatieve ondernemers hadden vaak al hun eigen klantenkring en zagen Klarendal als een prima plek om mensen te ontvangen in een salon. Ook creatievelingen die al in Klarendal woonden zagen mogelijkheden. Het idee kreeg gestalte door het label

‘Klarendal 100% mode’ en het benoemen van ‘het Modekwartier’. Er zouden uiteindelijk zo’n 25 winkels in dit Modekwartier moeten komen.

Klarendal dat in 2007 nog benoemd werd tot Vogelaarwijk kende nog een slecht imago. Langzamerhand werd het beeld over de wijk positiever met steeds meer mensen die geïnteresseerd waren in alle bijzondere ontwikkelingen die er plaatsvonden. Het Modekwartier was daar volgens Klingen een belangrijke reden van. Op strategische plekken werden panden zichtbaar opgeknapt en de winkeltjes kregen doormiddel van investeringen en een leuke etalage veel positieve reacties. “We hoefden niet veel aan marketing te doen, want journalisten vonden het geweldig. Chique mode in een achterstandswijk, hoe verzin je het, idioot! De Gelderlander kwam hier heel vaak maar ook de landelijk kranten, tv programma’s noem maar op. Die vonden het allemaal wel mooi wat hier gebeurde” (Kessels, persoonlijke communicatie, 2013).

Er werd echter niet alleen geïnvesteerd in het modekwartier. Ook veel woningen werden opgeknapt en er kwamen nieuwe cafés, restaurants en zelfs een mode hotel. Klarendal heeft ook kunnen profiteren van het ‘Buiten Gewoon Beter’ project van de gemeente Arnhem tussen 2007 en 2012 dat het achterstallig onderhoud van de openbare ruimte wilde aanpakken. “Dat was natuurlijk ideaal. Dat dat puzzeltje samenviel” (Klingen, Persoonlijke communicatie, 2013).

4.4 Belevingsmanagement

In tegenstelling tot gentrificationwijken waar yuppen de wijk ‘overnemen’ en de oorspronkelijke bewoners de verhoogde huren niet meer kunnen betalen, hecht Klarendal veel waarde aan de mix van verschillende bewonersgroepen. Volkshuisvesting heeft een grote machtspositie daarin dankzij het grote aandeel woningen in Klarendal dat onder hun corporatie valt. Daardoor kunnen ze de bewoners van de sociale huurwoningen een bepaalde zekerheid geven. In Klarendal kan de bevolkingssamenstelling grofweg worden opgedeeld uit een groep oud Klarendallers, allochtonen en nieuwkomers die elk 33% van het aandeel hebben. De bewoners krijgen veel vrijheid en mogelijkheden om activiteiten te organiseren. “We hebben altijd veel ruimte gelaten voor mensen uit de wijk om dingen te doen. Dus als er ideeën waren, dan probeerden we die altijd te ondersteunen” (Kessels, Persoonlijke communicatie, 2013). Zo kwamen er uit elke bewonersgroep initiatieven om leuke activiteiten te organiseren waarbij iedereen uit de wijk welkom was. Ook is de speeltuin ‘de Leuke Linde’ met behulp van vele vrijwilligers flink opgeknapt waardoor het nu een van de belangrijkste ontmoetingsplekken in de

wijk is. Klingen en Kessels zijn beide bekend in de wijk. Ze hebben veel persoonlijk contact met de bewoners en staan altijd open voor een praatje over de ontwikkelingen. Zo is de wijkwinkel een zeer laagdrempelige informatie voorziening in de wijk waar bewoners maar ook bezoekers zo naar binnen lopen. Zo blijf je draagvlak houden voor het beleid en blijft de wijk levendig door initiatieven. Klingen is als opbouwwerker veel aanwezig in de wijkwinkel. Als er dingen spelen bij de bewoners zijn het vaak de sleutelfiguren die naar hem toe komen. Die sleutelfiguren wonen al een tijdje in de wijk en hebben er een groot netwerk. Daardoor kunnen ze peilen wat de mensen vinden van nieuwe ideeën. Hierdoor blijft het beleid voor iedereen transparant en dat geeft rust in de wijk. Er is namelijk nog een groepje oud Klarendallers die volgens Klingen en Kessels namelijk niet zo tevreden is over de mode in Klarendal. Toch ziet ook deze groep dat de ontwikkelingen de wijk wel degelijk hebben verbeterd waardoor ze er ook weer een trots gevoel aan overhouden.

5 De beleving van de gentrification

In de wijk Klarendal zijn er een aantal sleutelfiguren die goed weten wat er in de wijk speelt. Ze kennen veel mensen in Klarendal en zijn veel betrokken bij initiatieven in de wijk. Monita Polman woont sinds 20 jaar in de wijk Klarendal, is een echte Arnhemmer en kent de manier waarop nieuwe Klarendallers de wijk beleven. Ze is veel betrokken geweest bij vrijwilligerswerk en bewonersgroepen in de wijk. Ron Onstein is een geboren en getogen Klarendaller. Hij is voorzitter bij een belangrijke ontmoetingsplaats in Klarendal 'de Leuke Linde'. Onstein kent veel oorspronkelijk Klarendallers en de manier waarop die groep de ontwikkelingen heeft ervaren. Wolter de Bes is de eigenaar van het in 2012 geopende cafe Caspár en is sindsdien ook in de wijk wonend. Hij is veel betrokken bij de ondernemersvereniging dus weet hoe gevestigde ondernemers de wijk ervaren en hoe deze ondernemingen beleeft worden door bewoners.

5.1 Hippe wijk of volksbuurt

Onstein en Polman kennen de ontwikkelingen die hebben plaatsgevonden in Klarendal als geen ander. Het volkswijk karakter, de verloedering die plaatsvond in de jaren '70 en de ontwikkelingen die ertoe hebben geleid dat Klarendal nu zo sterk verbeterd is. Klarendal heeft in de tijd van de verloedering een slecht imago opgebouwd. Mensen zeiden niet graag dat ze in Klarendal woonden. "De drugsoverlast was heel erg, panden werden dichtgetimmerd. Het zag er gewoon niet uit. Ook de winkeltjes in de wijk verdwenen" (Onstein, persoonlijke communicatie, 2013). Het was erg onveilig in Klarendal en mensen die er woonden voelde dat ook. De afgelopen jaren is het imago van Klarendal enorm veranderd. Nu zijn ze beide trots dat ze in Klarendal wonen. Polman noemt de belangrijke rol die het modekwartier hierbij heeft gespeeld. Dat is voor veel nieuwe Klarendallers van doorslaggevend belang geweest om in de wijk te wonen. "Het is gewoon een gekke, hippe wijk nu" (Polman, persoonlijke communicatie, 2013). De oud Klarendallers kijken hier echter wat anders tegenaan. Ze hebben niet zoveel met mode en de winkels zijn gewoon te duur. Ze beseffen dat de komst van het modekwartier echter wel degelijk vooruitgang voor de wijk heeft betekend, maar willen niet dat het authentieke volkswijk karakter verloren gaat. "Klarendal is geen mode wijk, de mode zit in Klarendal. Klarendal is een arbeiderswijk en dat zal het ook blijven" (Onstein, persoonlijke communicatie, 2013). Essentieel is geweest dat de oud Klarendallers veel betrokken werden bij de ontwikkelingen in de wijk. Er is met volkshuisvesting, de belangrijkste woningcorporatie, overleg geweest dat er niet alleen geïnvesteerd werd in de nieuwe winkelpanden maar ook in de leefbaarheid van de wijk. Dat bleek een goed compromis voor de oud Klarendallers. Want de

oud Klarendallers zijn zeer tevreden over de verbetering van de leefomgeving, die volgens Onstein met 75% vooruitgegaan is. Ook de nieuwe Klarendallers zijn tevreden over deze vooruitgang, met name de uitstraling van de wijk is verbeterd. De straten zien er bijvoorbeeld goed uit en er zijn ook veel leuke cafés en restaurants in de wijk gekomen. Deze verbeteringen hebben ook veel invloed gehad voor keuze van ondernemer Wolter de Bes, die in 2012 café Caspár opende. Caspár is volgens hem een trendy bruin café en diende als huiskamer van de wijk. Toch zijn het vooral de nieuwe Klarendallers die er komen. “Wat mij betreft is hier iedereen welkom. Doelgroepen is hartstikke leuk maar ik maak een type café en als je dat leuk vindt dan moet je zeker langskomen en je daar welkom voelen” (De Bes, persoonlijke communicatie, 2013). Volgens de Bes hebben de oorspronkelijke Klarendallers al een paar (stam)cafés waar ze graag komen. Wat betreft de horeca is er dus nog een behoorlijke scheiding in het soort bezoekers ervan. De nieuwe Klarendallers zoeken graag de hippe en trendy cafés op terwijl de oorspronkelijke Klarendallers liever in een volkskroeg komen.

5.2 De bevolkingsmix

Door de nieuwkomers is de wijk ook sociaal-cultureel veranderd, zoals natuurlijk de bevolkingssamenstelling. De evenwichtige verdeling tussen oorspronkelijke, nieuwe en allochtonen Klarendallers wordt erg positief ervaren en zou zoveel mogelijk in stand moeten worden gehouden. De oud Klarendallers houden de ontwikkelingen goed in de gaten met betrekking tot de huurprijzen. Polman en de Bes denken echter dat het percentage nieuwe Klarendallers toch nog wat zal gaan stijgen. Dat is echter een natuurlijk gegeven. Er kunnen namelijk ook mensen met lagere inkomens van buiten de wijk in de sociale huurwoningen van Klarendal komen wonen. De oorspronkelijke en nieuwe Klarendallers gaan prima met elkaar om. De meeste oud Klarendallers zijn blij met de nieuwkomers, die vaak hoogopgeleid zijn. “Dat maakt de wijk alleen maar leuker en spannender. En deze mensen gaan zich nu ook in de wijk inspannen. Wat dat betreft is het een goede ontwikkeling geweest” (Onstein, persoonlijke communicatie, 2013). De nieuwkomers hebben veel creatieve initiatieven om samen te komen en die houden de wijk levendig. Zo nemen de groepen elkaar op sleeptouw. Dat geldt ook voor de veiligheid en leefbaarheid. Nieuwe Klarendallers houden van een nette schone wijk en dat werkt aanstekelijk voor anderen. Daarnaast is het zo dat de oorspronkelijke Klarendallers veel sociale controle hebben en niet bang zijn om iemand op zijn gedrag aan te spreken. De allochtone groep, waaronder veel Turken, heeft echter nog een behoorlijk eigen gemeenschap

in de wijk. Er zijn bijvoorbeeld koffie en theehuizen waar ze elkaar ontmoeten. Bovendien wonen ze vrij geconcentreerd.

5.3 De ontmoetingsplaats

De Leuke Linde, een grote en goed uitziende speeltuin in de wijk, geldt als belangrijke ontmoetingsplaats tussen de groepen. De speeltuin trekt 30.000 tot 35.000 bezoekers per jaar, waarvan ook veel mensen van buiten Klarendal. Mensen met hoge inkomens, lage inkomens, allochtoon of autochtoon, iedereen praat met elkaar bij een bezoekje aan de Leuke Linde. Er wordt bij de Leuke Linde geen onderscheidt gemaakt wie je bent. “Wij praten gewoon over Klarendallers. Als ze mee willen doen qua sociaal doen, vrijwilligerswerk en andere dingen in de wijk, wordt de rode loper voor ze uitgelegd en mogen ze meedoen” (Onstein, Persoonlijke communicatie, 2013). Ook ondernemer de Bes kent de waarde van de Leuke Linde voor de wijk. “Als je constant de dialoog hebt, dan hebben mensen veel meer begrip voor elkaar. En dan is het veel makkelijker om samen te leven” (De Bes, persoonlijke communicatie, 2013).

5.4 De toekomst

De toekomst van Klarendal is volgens de bewoners en ondernemers erg veelbelovend. Alhoewel er economische crisis is en er veel bezuinigd wordt hebben mensen vertrouwen dat dit doormiddel van creatieve initiatieven opgevuld kan worden. Polman ziet als belangrijke ontwikkeling dat ondernemingen in Klarendal zich ook steeds meer richten op de groepen met een lager inkomen. Het mode brancheringsbeleid van Volkshuisvesting is wat meer losgelaten waardoor er ook ondernemingen komen die zich bijvoorbeeld specialiseren op smaakbeleving en gezonde voeding. Daardoor zullen er meer bezoekers komen wat positief is voor de levendigheid. Maar ook worden de ondernemingen dus toegankelijk voor de verschillende groepen in de wijk waardoor ze mogelijk dichter naar elkaar toegroeien. Ook de Bes hoopt dat die overlap er steeds meer komt. Daardoor zullen mensen elkaar blijven begrijpen. De oorspronkelijke Klarendallers willen graag dat de wijk het stempel van Vogelaarwijk definitief achter zich kan laten en in de toekomst bekend staat als een prachtwijk. Zolang de neuzen van Volkshuisvesting, de gemeente Arnhem en de bewoners van Klarendal dezelfde richting op wijzen kan er nog heel veel bereikt worden.

6 De analyse van gentrification 2.0 in Klarendal

Met behulp van Atlas TI zullen de interviews met behulp van codering in de relatie diagram geanalyseerd worden. Gentrification 2.0 kent in dit onderzoek een relationele benadering zoals in de assemblage theorie. Bij de 'managers' van de gentrification ligt de focus op het creëren van een belevingswaarde. Bij de bewoners en ondernemers ligt die op de beleving in de realiteit. Doordat de interviews grotendeels op elkaar lijken kan een vergelijking gemaakt worden van de manier waarop men naar gentrification kijkt. Een kanttekening bij deze analyse is dat er nog veel meer verbanden mogelijk zijn maar er is bewust gekozen om er maar een aantal te weergeven aangezien de figuur anders onoverzichtelijk wordt. De verbanden die wel weergegeven worden zijn gekozen omdat deze ook toegelicht zullen worden. Ook kunnen de begrippen in de diagram mogelijk overlap hebben. Aan de hand van de theorie van gentrification 2.0 is er een interpretatie gemaakt van elk van de interviews.

6.1 De managers

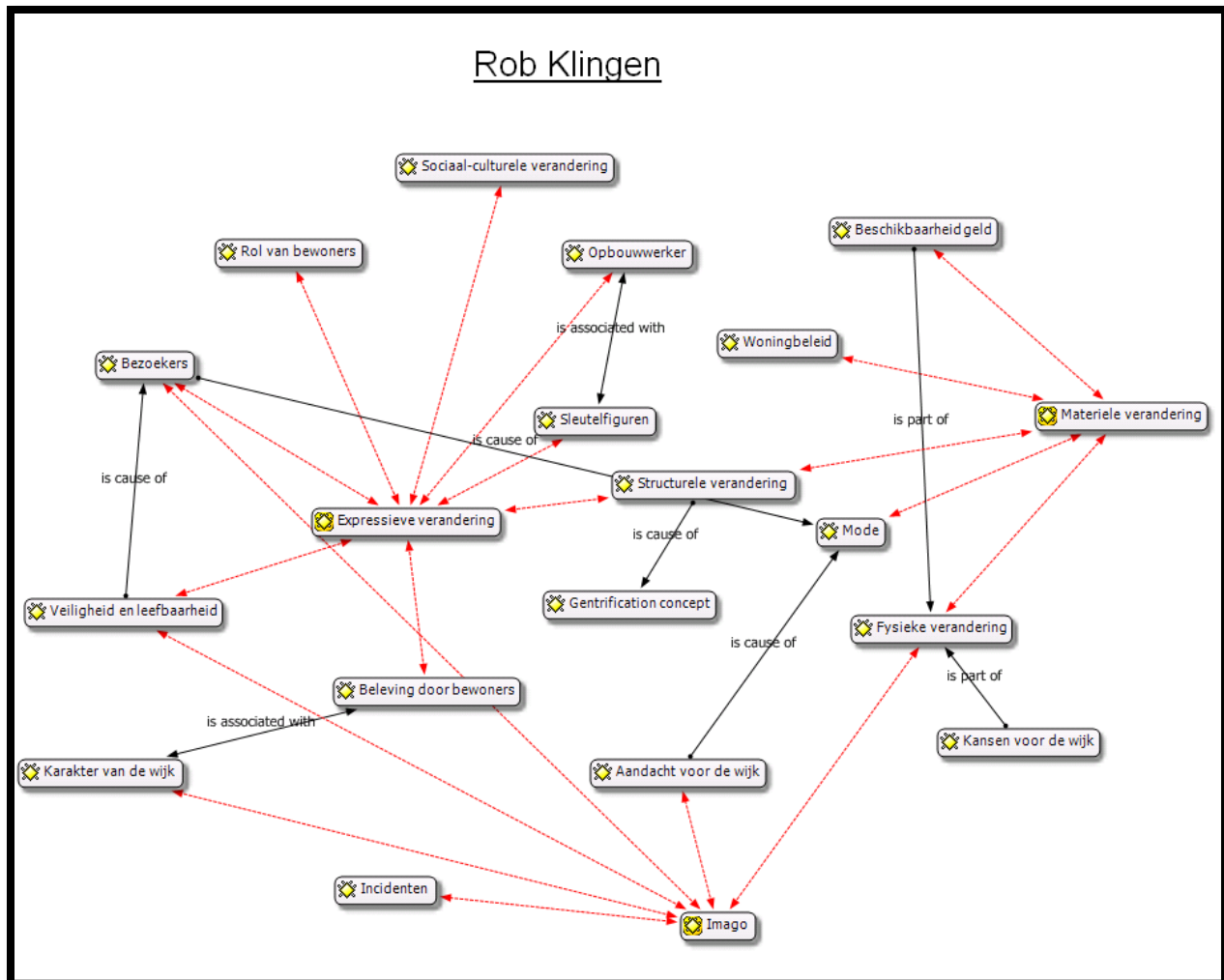
- **Rob Klingen**

In de relatie diagram (zie figuur 8.) van Rob Klingen is het imago van Klarendal, de expressieve- en materiële verandering als basis genomen waaruit verbanden verklaard worden. Als opbouwwerker heeft Rob Klingen veel contacten in de wijk en hij weet welke aspecten een belangrijke rol hebben gespeeld in het beleidsproces van de gentrification.

Bij **het imago** van Klarendal spelen het karakter van de wijk, de aandacht voor de wijk en de fysieke verandering een belangrijke rol. Zo kent Klarendal een onderscheidend karakter waarbij het een bijzondere combinatie is van een echte arbeiderswijk en een hippe creatieve wijk. Het imago van Klarendal is de laatste jaren positiever geworden door de manier waarop ze in de aandacht zijn geweest. Er was veel interesse betreft de ontwikkelingen in Klarendal van onder andere media en studenten. Nu is Klarendal landelijk bekend en komen zelfs andere gemeenten kijken hoe het succesvolle gentrification beleid in zijn werk gaat. De fysieke verandering heeft vooral plaats kunnen vinden door geld dat beschikbaar kwam of werd gesteld door de gemeente, woningcorporatie Volkshuisvesting, het rijk en de Europese unie. De wijk had volgens Klingen potentie en er waren kansen om die potentie ook te benutten. De incidenten die plaatsvinden in Klarendal zijn sinds de gentrification sterk afgenomen maar hebben hoogstwaarschijnlijk wel nog invloed op het imago.

De **expressieve verandering** is te verklaren door de rol en beleving van bewoners, verbeteringen in veiligheid en leefbaarheid, het aantal bezoekers, de opbouwwerker en een structurele verandering als doel. De bewoners van Klarendal bezoeken graag voorzieningen in de wijk zelf en voor elke groep is er genoeg te doen. Zo komen de nieuwe bewoners graag in de nieuwe hippe horecagelegenheden maar zijn ook steeds meer oorspronkelijke Klarendallers met lagere inkomens geïnteresseerd om hier een bezoekje aan te brengen. De rol van bewoners is voor de manager van gentrification zeer van belang. Zo ontstaat draagvlak voor beleid wanneer je bewoners uit alle groepen betreft en kun je deze ook verantwoordelijkheden geven. Daarbij heeft de opbouwwerker een belangrijke rol omdat deze contact houdt met sleutelfiguren in de wijk. De structurele verandering was belangrijk omdat korte termijn maatregelen weinig resultaat hadden. Door het aantrekken van mode ondernemingen zou de wijk op lange termijn vooruitgang kunnen boeken.

De **materiële verandering** wordt beïnvloed door beschikbaarheid van geld, een strategisch woningbeleid en structurele verandering, mode en fysieke verandering. Het strategische woningbeleid had het doel om de bevolkingsmix in de wijk te behouden. De huurprijzen moesten niet teveel veranderen zodat ook de oorspronkelijke Klarendallers in de wijk bleven. Die bevolkingsmix heeft namelijk een belangrijke rol om de identiteit van Klarendal te behouden want juist die mix maakt de wijk interessant. De mode die in Klarendal is gekomen heeft ervoor gezorgd dat er weer een winkelroute is en de Klarendalseweg, de ruggengraat van de wijk, weer tot leven kwam.

Figuur 8 Relatiediagram Rob Klingen

- **Berry Kessels**

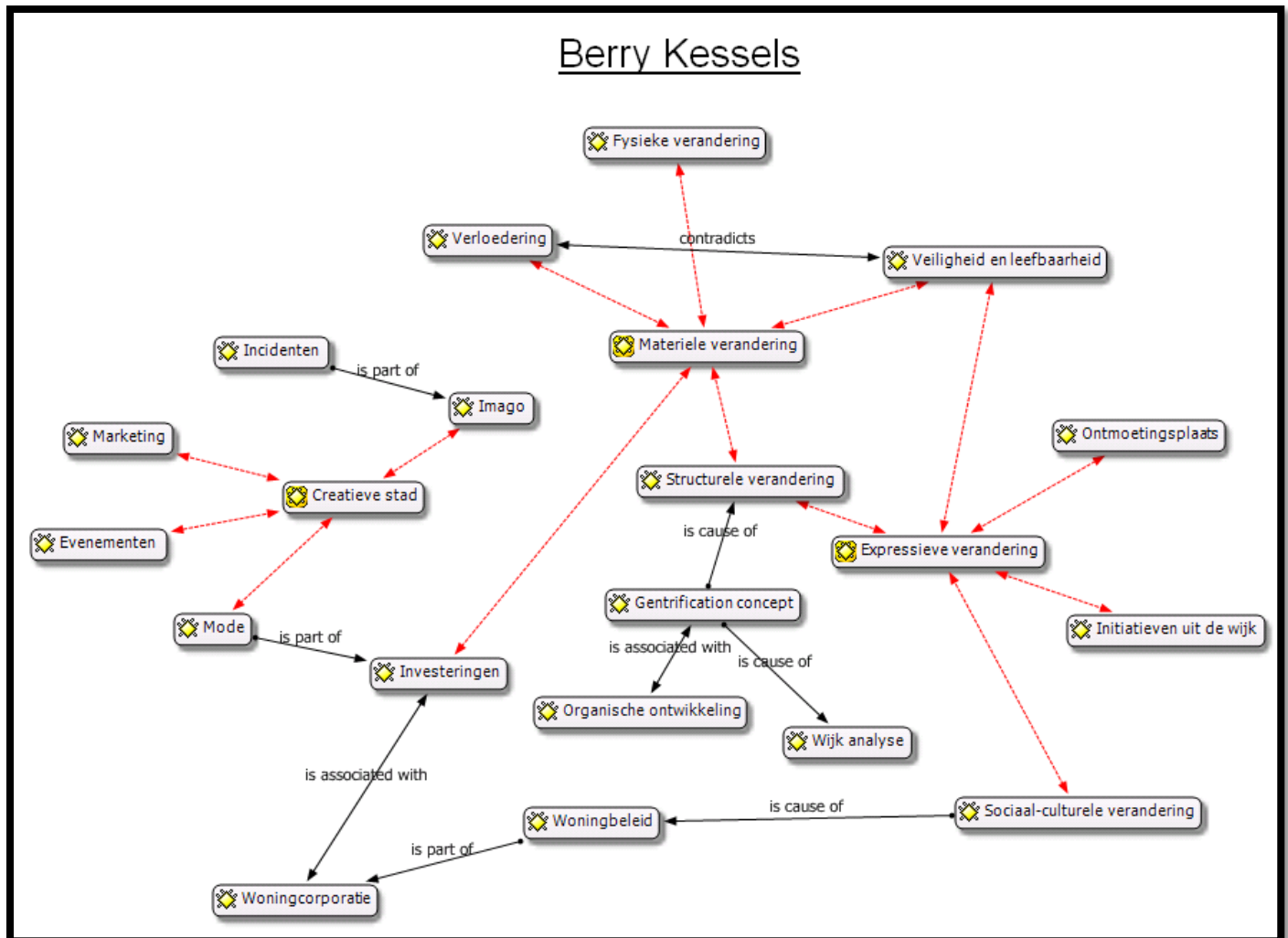
De basis van de relatie diagram van Kessels is bepaald door de creatieve stad, expressieve verandering en materiële verandering (zie figuur 9). Kessels kan gezien worden als een belangrijke en invloedrijke ‘manager’ van de gentrification in Klarendal.

De creatieve stad is een ambitie van de gemeente Arnhem, maar Klarendal speelt hier uitstekend op in. De creatieve stad als concept wordt in de relatiediagram voor Klarendal bepaald door het imago van de wijk, marketing, evenementen en mode. Het imago van Klarendal is positiever sinds een aantal jaar en dat is een van de redenen waardoor er creativiteit en ondernemerschap aangetrokken kon worden. Grote incidenten die voorheen

plaatsvonden zijn er niet meer, het blijft nu bij een meningsverschil zoals die in elke wijk kan voorkomen. Daarom zijn de huidige incidenten nauwelijks nog van invloed op het imago. Klarendal heeft in het gentrificationproces weinig hoeven investeren in marketing. Er is een beeldmerk ontworpen met Klarendal als 100% modewijk, maar voor de rest is de marketing eigenlijk gevoerd met behulp van de grote aandacht voor de wijk en mond tot mond reclame door mensen die Klarendal hadden bezocht. Dat is goedkoper maar bovendien effectiever. Evenementen als de nacht van de mode hebben bijvoorbeeld ook een rol hierin gespeeld. Ten slotte is natuurlijk niet zomaar voor mode in de wijk gekozen. Klarendal zag kansen om afgestudeerde mode ontwerpers relatief goedkoop een pandje, met eventueel woonruimte erboven, aan te bieden. Ook Arnhem moet hier blij mee zijn geweest aangezien de creatieve klasse zo in Arnhem bleef en minder snel naar andere steden vertrekt.

De **materiële veranderingen** worden in de relatie diagram van Kessels verklaard door verloedering, fysieke verandering en veiligheid en leefbaarheid. Volkshuisvesting nam de verantwoordelijkheid van het modekwartier op zich en realiseerde met 30 miljoen aan investeringen fysieke verandering van winkelpandjes. De verloedering was op sommige plaatsen erg heftig in de wijk, maar door middel van de investeringen kwam de winkel-as weer tot leven. Dit heeft ook veel kunnen bijdragen aan de veiligheid en leefbaarheid in Klarendal.

Onder de **expressieve verandering** valt de veiligheid en leefbaarheid, de ontmoetingsplaats, initiatieven uit de wijk en sociaal-culturele verandering. Zoals gezegd is de veiligheid en leefbaarheid in Klarendal toegenomen. Klarendal heeft bekend gestaan als echte drugswijk. Veel Duitsers kwamen er voor softdrugs. Tegenwoordig is er echter nauwelijks drugsoverlast meer doordat er bijvoorbeeld veel van de coffeeshops gesloten zijn. De belangrijkste ontmoetingsplaats in Klarendal is misschien wel de speeltuin de Leuke Linde. Deze speelt een belangrijke sociale rol die dankzij vele vrijwilligers grote aantallen bezoekers blijft trekken. Naast de Leuke Linde konden goede initiatieven van de bewoners rekenen op veel steun bij Volkshuisvesting. Dat gold voor alle groepen uit de wijk. Ten slotte is de expressieve verandering te verklaren door sociaal-culturele verandering. De bevolkingssamenstelling is veranderd van laag opgeleide arbeiderswijk, naar een wijk vol met diversiteit en een evenwichtige mix aan groepen. De groepen kunnen elkaar op positieve manieren aanvullen.

Figuur 9 Relatiediagram Berry Kessels

6.2 Kritische publiek en opvallende acteurs

- **Ron Onstein**

In de relatie diagram van Ron Onstein zal de beleving van oorspronkelijke Klarendallers weergegeven worden (zie figuur 10). De basis hiervan bestaat uit het karakter van de wijk, de leefomgeving, harmonie en samenwerking.

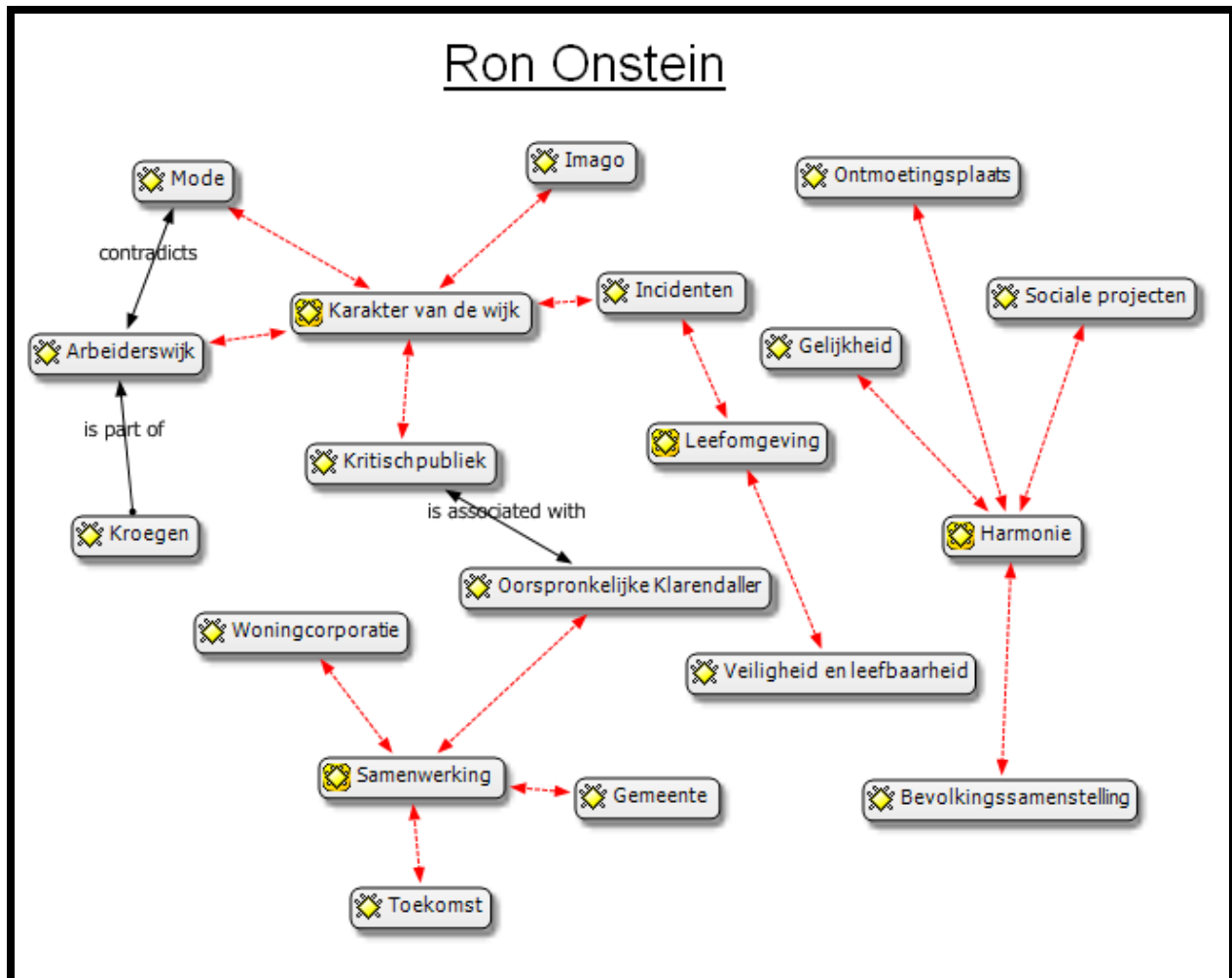
Wat betreft het **karakter van de wijk**, kan er gekeken worden naar de arbeiderswijk, mode, kritisch publiek, het imago en incidenten. De oorspronkelijke Klarendallers zien Klarendal nog als een echte arbeiderswijk en dat zal het volgens hen ook blijven. Er zijn echter minder

volkskroegen in de wijk door onder andere een faillissement. Hun wijk heeft echter wel wat veranderingen ondergaan, zoals de komst van het modekwartier. Deze exclusieve mode en design winkels waren te duur voor de oorspronkelijke Klarendallers waardoor het nut voor hun er niet in gezien werd. Ook willen ze dat Klarendal niet een mode wijk wordt. Volgens de theorie van Goffman kunnen de oorspronkelijke Klarendallers daarom enigszins gezien worden als 'het kritische publiek'. Onstein kent Klarendal ook in de mindere periode waarin er veel incidenten waren, door onder andere het drugsprobleem. De incidenten zijn tegenwoordig op een handje te tellen en in die zin is het karakter van de wijk positief verbeterd.

De **leefomgeving** is ook een belangrijk begrip voor Onstein. Deze zou, zoals gezegd, met 75% zijn verbeterd sinds de gentrification. De oorspronkelijke Klarendallers zijn zeer tevreden over de toegenomen veiligheid en leefbaarheid in de wijk. Die ontwikkeling is mogelijk geweest door de gentrification.

De beleving van **harmonie** in de wijk had veel betrekking op de speeltuin de Leuke Linde. Dit kan worden gezien als een van de belangrijkste ontmoetingsplaatsen in de wijk. Klarendal kent sinds de gentrification een andere bevolkingssamenstelling door de komst van nieuwe creatieve en hoogopgeleide bewoners. Dit wordt door oorspronkelijke Klarendallers veelal leuk en spannend bevonden. De Leuke Linde is een voorbeeld van hoe verschillende type mensen, met verschillende inkomens en etniciteiten als gelijke met elkaar om kunnen gaan. Er wordt bij de Leuke Linde het liefst niet gepraat over verschillende groepen. Hiermee wordt ook verwacht dat Volkshuisvesting deze zelfde houding aanneemt en draagvlak blijft houden onder alle bewoners door bijvoorbeeld sociale projecten te ondersteunen.

Samenwerking is de bepalende factor voor de toekomst van Klarendal. De drie belangrijkste actoren zijn hierin de gemeente Arnhem, Volkshuisvesting en de bewoners van Klarendal. Wanneer één van die actoren te weinig betrokken was geweest had Klarendal zich nooit zo kunnen ontwikkelen. Wanneer die samenwerking zou behouden kan blijven kan Klarendal de leukste wijk van Nederland worden volgens Onstein.

Figuur 10 Relatie diagram Ron Onstein

• Monita Polman

Alhoewel Monita Polman al langere tijd in Klarendal woont weet ze wel hoe de nieuwe wijkbewoners de gentrification hebben beleefd. In de relatie diagram die is opgesteld uit codering van het interview kan de aantrekkingskracht van de wijk, de harmonie, de performance en sociale activiteit als basis worden genomen (zie figuur 11).

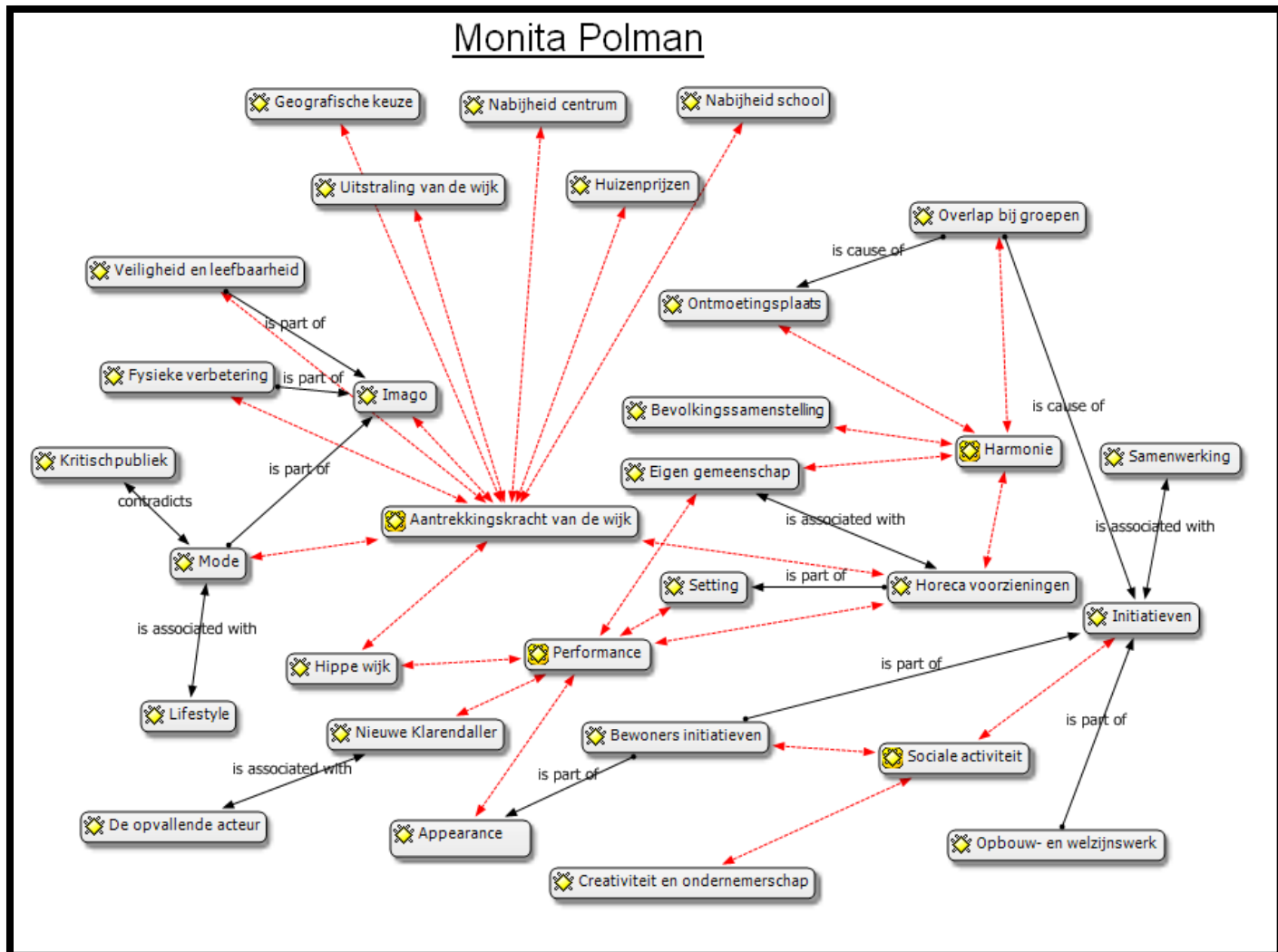
De aantrekkingskracht van Klarendal is bepalend geweest voor de keuze van de nieuwe, vaak creatieve en hoogopgeleide, bewoners om in de wijk te komen wonen. De geografische ligging van Klarendal is vlakbij het centrum in Arnhem. Daarnaast zijn er scholen aanwezig in de wijk, wat voor nieuwkomers toch als belangrijk kan worden bevonden. Naast de gunstige ligging in

de stad zijn de huizenprijzen ook nog eens erg aantrekkelijk voor bijvoorbeeld starters. Er is zowel ruim aanbod van koopwoningen als huurwoningen. Het imago van Klarendal is veel verbeterd door de positieve aandacht die het kreeg. Dit kan worden verklaard door de fysieke verbeteringen, de komst van het modekwartier en de veiligheid en leefbaarheid. Nu de leefomgeving in de wijk er leuk en netjes uitziet nemen de bewoners elkaar op sleeptouw om dit ook zo te behouden.

De **harmonie** in de wijk wordt bij de nieuwe Klarendallers nog ervaren als relatief gescheiden bevolkingsgroepen die elkaar treffen bij een ontmoetingsplaats en daar erg leuk met elkaar om kunnen gaan. De Leuke Linde wordt ook hier genoemd als belangrijke ontmoetingsplaats. Er wordt echter veel gewerkt om de overlappen tussen de groepen te vergroten. Er komen bijvoorbeeld steeds meer ondernemers die ook producten willen maken voor de lagere inkomensklasse.

Om deze overlap te vergroten spelen **sociale activiteiten** een rol. Er zijn onder alle groepen wijkbewoners al veel bewonersinitiatieven, maar ondanks dat andere groepen hierbij welkom zijn, mixt dit in de praktijk nog te weinig. Nieuwe initiatieven zouden meer gefocust moeten zijn op de samenwerking van verschillende groepen. De opbouw- en welzijnswerker moeten deze initiatieven ondersteunen. Ook kan de sociale activiteit profiteren van creativiteit en ondernemerschap die ook welwillend staan tegenover betrokkenheid in sociale activiteiten en evenementen.

Vanuit de theorie van Goffman kan ook **de performance** van nieuwe wijkbewoners deels verklaard worden. De nieuwe creatieve hoogopgeleide wijkbewoner kan hierbij gezien worden als opvallende acteur. Zo is de appearance zichtbaar bij de betrokkenheid bij bewonersinitiatieven waarbij hun kennis en creatieve ideeën goed van pas komen. De setting van nieuwkomers zijn vaak de nieuwe hippe horeca gelegenheden, waar men bijvoorbeeld op het terras kan zitten en andere nieuwe wijkbewoners treft. De performance in de setting vindt vooral plaats binnen de eigen gemeenschap aangezien de nieuwe horeca nauwelijks nog wordt bezocht door oorspronkelijke Klarendallers.

Figuur 11 *Relatie diagram Monita Polman*

- **Wolter de Bes**

Om meer te weten te komen over de manier waarop ondernemers in Klarendal de gentrification hebben beleefd is Wolter de Bes geïnterviewd. Als eigenaar van een populair en hip café weet hij ook veel over performance van bezoekers. Uit de relatie diagram die hier uit voort gekomen is vormen vestigingslocatie, nieuwe ondernemingen, sociaal-culturele eigenschappen van de wijk, oorspronkelijke- en nieuwe bewoners de basis (zie figuur 12).

Klarendal als interessante **vestigingslocatie** voor ondernemers is onder andere te verklaren door de nabijheid van het Arnhemse centrum en de aantrekkelijke huurprijzen. De wijk is centraal gelegen in de stad waardoor ook bezoekers van buiten de wijk komen. Daarnaast zijn

de financiële voorwaarden voor kleinschalige en startende ondernemers erg belangrijk en dankzij de aantrekkelijke huurprijzen van pandjes komen ze graag naar Klarendal. Veel van de ondernemers gaan ook wonen in de wijk, bijvoorbeeld boven de winkel. Het karakter van de wijk met kleine oude pandjes, in een fijne leefomgeving, is toepasselijk voor de beroemde uitspraak van Jacobs 'New ideas require old buildings'. Ook is het natuurlijk voor mode ondernemingen erg interessant zich te vestigen in de modekwartier. Ondernemers identificeren zich graag met het nieuwe imago van Klarendal. Ook de bevolkingssamenstelling is voor ondernemers interessant omdat hun doelgroepen met jonge mensen met hoge inkomens goed vertegenwoordigd zijn.

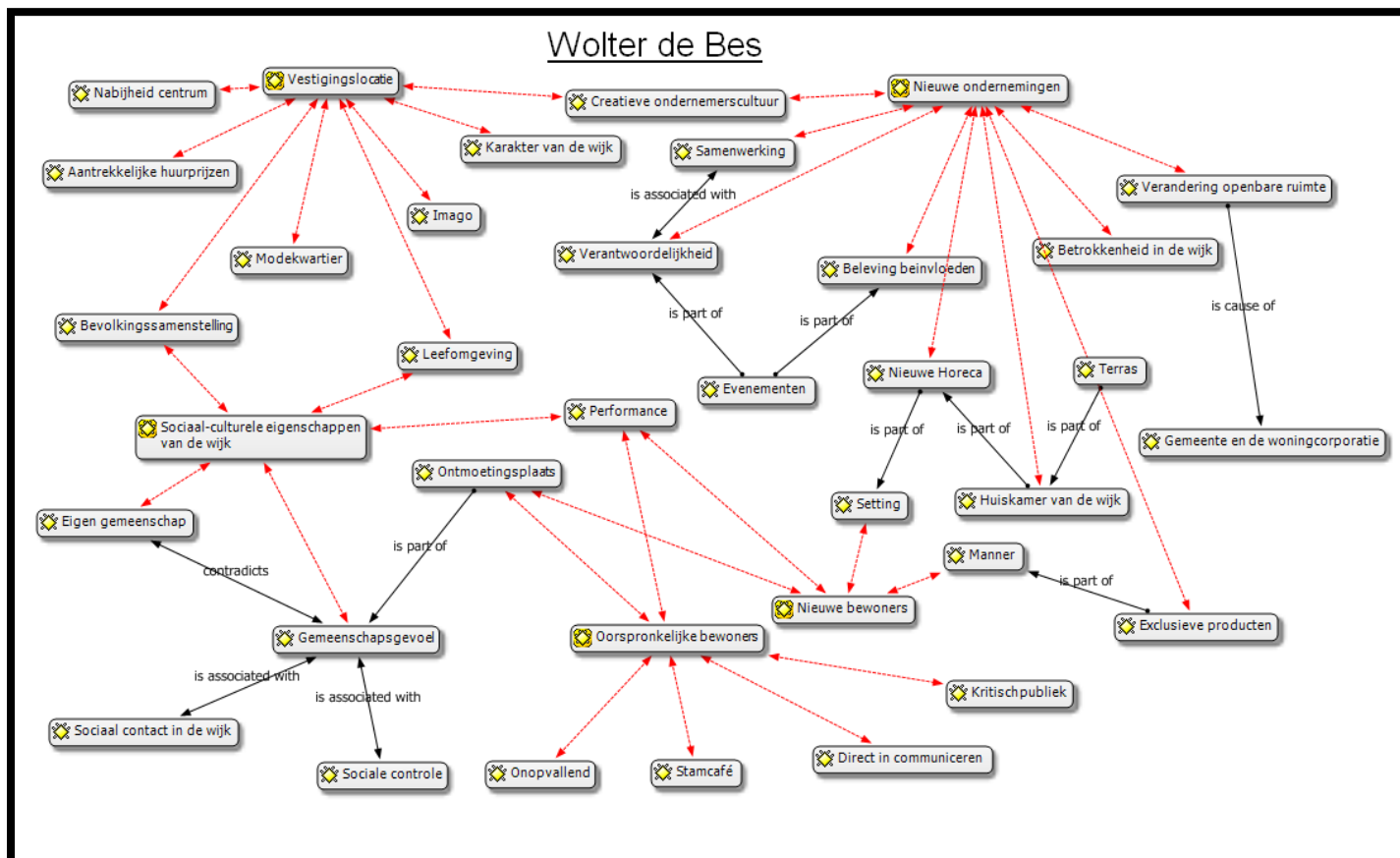
De **nieuwe ondernemingen** in Klarendal kunnen profiteren van de creatieve ondernemerscultuur in Klarendal. Volgens de Bes hebben de nieuwe ondernemingen in Klarendal een andere inslag, namelijk niet de nadruk op omzet maar juist op passie. Door middel van veel samenwerking proberen de ondernemingen de beleving te beïnvloeden van de wijk, met veel evenementen. Hierbij betrokken zijn is volgens de Bes ook een verantwoordelijkheid die je hebt als onderneming in Klarendal. De ondernemingen geven ook een nieuwe invulling van openbare ruimtes. Zo zijn straten waar veel coffeeshops zaten en met drugsoverlast te maken hadden nu een leuke winkelstraat met bezoekers die langskomen. Ook is het terras van het café van de Bes op een pleintje gekomen waar vroeger een hondenpoep veldje lag met veel rotzooi als drugsspuiten en kapotte matrassen die er werden gedumpt.

Bij de **sociaal-culturele eigenschappen van de wijk**, zoals de ondernemers deze ervaren, bestaat er enerzijds een gemeenschapsgevoel en anderzijds juist die eigen gemeenschap van groepen. Veel mensen in de wijk kennen en groeten elkaar omdat ze elkaar bijvoorbeeld een keer hebben gesproken op een ontmoetingsplaats als de Leuke Linde, maar toch zoeken mensen het liefst hun eigen groepen op in het dagelijkse leven. Daarmee kun je tenslotte het beste communiceren op niveau en heb je dezelfde interesses mee. Er is onder Klarendallers wel een bepaalde sociale controle. Als je iets overkomt of een probleem hebt, zijn mensen in je straat erg bereidwillig om je te helpen.

Oorspronkelijke Klarendallers zijn vrij onopvallend in de wijk. Ze komen niet veel in de nieuwe horeca gelegenheden en zitten bij evenementen in de wijk soms liever thuis voor de tv. Ze hebben echter wel een stamcafé in Klarendal waar ze graag komen. Als je zou kijken naar de performance van oorspronkelijke Klarendallers is de appearance misschien wel het meest van

toepassing. Ze hebben namelijk een vrij directe en duidelijke mening en in discussies kunnen ze soms met grove taal zeggen waar het op staat.

De nieuwe bewoners zijn in discussies wat politiek correcter. Bij hun komt de setting en manier meer tot uiting. Ze zijn zoals gezegd graag bij de nieuwe horeca gelegenheden te vinden. Het café van de Bes diende daarbij als ‘huiskamer’ van de wijk. Wat betreft de manier is het leuk om te noemen dat zo nu en dan een exclusief T-shirt wordt ontworpen in Klarendal. Zo is er een T-shirt speciaal voor Koningsdag geweest die een tekst had die refereerde naar Klarendal. Maar ook het café van de Bes zelf gaat een design T-shirts laten ontwerpen die voor onder andere zijn bezoekers zijn bedoeld.

Figuur 12 Relatie diagram Wolter de Bes

6.3 Hypothesen toetsen

In deze paragraaf wordt gekeken in hoeverre de vooraf opgestelde hypothesen in het onderzoek getoetst kunnen worden en of deze hypothesen moeten worden aangenomen of moeten worden verworpen. De vier hypothesen worden getoetst aan de hand van de analyse van interviews met Klingen, Kessels, Onstein, Polman en de Bes. Deze personen zijn erg bekend met de manier waarop bewoners en ondernemers de gentrification in Klarendal hebben beleefd waardoor hun uitspraken voor het grootste deel zullen worden gedeeld met bewoners en ondernemers uit de wijk.

In de **eerste hypothese** werd verwacht dat er onderscheid gemaakt kon worden tussen de nieuwe wijkbewoners en de oorspronkelijke Klarendallers waarbij de nieuwe wijkbewoners zich meer voor doen als 'opvallend acteur' en prominent aanwezig zijn in de wijk terwijl de oorspronkelijke Klarendallers zich meer als 'kritisch publiek' voor doen en minder prominent aanwezig zijn in de wijk. De 'performance' van de nieuwe wijkbewoner als opvallend acteur toont zich als er gekeken werd naar het 'front'. Daarbij kan de 'manner', de 'setting' en de 'appearance' worden waargenomen.

De oorspronkelijke Klarendallers zijn nog steeds enigszins kritisch op de komst van mode in de wijk wat niet paste bij het volkswijkkarakter van Klarendal. Toch hebben ze geprofiteerd van veel investeringen in de wijk waardoor de leefomgeving sterk verbeterd is. Er overheerst dus een blij en trots gevoel dat hun arbeiderswijk weer opgeleefd is. Ook de houding van de oorspronkelijke Klarendallers tegenover de nieuwe wijkbewoners is positiever dan vooraf aan het onderzoek werd verwacht. De hypothese om de oorspronkelijke Klarendallers als kritisch publiek te zien moet dus grotendeels verworpen worden. De nieuwe Klarendallers zouden hun performance vooral in de setting tonen door de bezoeken aan de nieuwe hippe horeca gelegenheden waar men gezien wordt. Ook de appearance was aantoonbaar door de participatie in bewonersorganisaties en initiatieven. De verwachte manier van de nieuwe wijkbewoner was echter minder opvallend. Zo zijn vooral de oorspronkelijke Klarendallers direct en aanwezig in discussies terwijl de nieuwe bewoners meer politiek correct handelen en wat minder fel zijn. Wat betreft de nieuwe Klarendaller als opvallende acteur kan de hypothese niet volledig aangenomen worden.

De **derde hypothese** stelt dat de expressieve veranderingen in de wijk Klarendal met betrekking tot de gentrification die er heeft plaatsgevonden als positief zijn ervaren. De

verandering van de bevolkingssamenstelling is door wijkbewoners als positief ervaren aangezien dit een evenwichtige en leuke sociale mix in de wijk heeft gecreëerd. De verschillende groepen bewoners leven echter wel vooral in hun eigen gemeenschap. De leuke linde is daarom een belangrijke factor die de interacties tussen verschillende groepen bevordert. Ook vullen wijkbewoners elkaar aan goed aan betreft het behouden van een prettige leefomgeving. De derde hypothese kan dus aangenomen worden.

De **vierde hypothese** betreft de bewering dat de materiële veranderingen in de wijk Klarendal, met betrekking tot de gentrification die er heeft plaatsgevonden, als positief zijn ervaren.

Gentrification heeft volgens de analyse resultaten een positieve invloed gehad op de functionaliteit van enerzijds de publieke ruimte en anderzijds de private ruimte. De verloedering in de wijk is mede dankzij veel investeringen aangepakt en de panden zien er tegenwoordig erg onderhouden uit. Het gentrification beleid heeft ertoe geleid dat publieke ruimtes die voorheen negatief functioneerden, bijvoorbeeld met betrekking tot drugsoverlast, nu positiever functioneren als bijvoorbeeld een terras van een café. Ook de private ruimte is positief veranderd door de komst van nieuwe winkeltjes die de wijk levendig maken terwijl veel van deze panden voorheen leegstonden of in erg slechte staat verkeerde. Uit de resultaten van de analyse kan de eerste hypothese dus worden aangenomen aangezien de materiële veranderingen in Klarendal met betrekking tot de gentrification die er heeft plaatsgevonden volgens de geïnterviewden grotendeels als positief is ervaren.

7 Conclusie

7.1 Beantwoording van de vraagstelling

In deze conclusie zal eerst een antwoord worden gegeven op de vooraf opgestelde hoofdvraag en deelvragen. De hoofdvraag van dit onderzoek luidde: *Hoe komt de culturele dimensie tot uiting bij gentrification in de wijk Klarendal?* Deze hoofdvraag zal beantwoord worden aan de hand van drie deelvragen. In deelvraag 1 werd de vraag gesteld *wat de kernwaarden zijn van het beleidsproces om een belevingswaarde van gentrification in Klarendal te ontwikkelen.* Volgens de managers van gentrification in Klarendal bleek aan de hand van codering en analyse dat expressieve veranderingen, materiële veranderingen, het imago en de creatieve stad de kern vormen van het beleid van gentrification. Onder deze kernwaarden vallen echter vele factoren. De kernwaarden zijn voornamelijk geïnterpreteerd op basis van het theoretisch kader, wat betekent dat in de praktijk andere benamingen misschien meer toepasselijk zouden zijn. De tweede deelvraag is: *Hoe beleven de oorspronkelijke en nieuwe Klarendallers de gecreëerde en ontstane belevingswaarde?* Duidelijk is geworden dat de oorspronkelijk en nieuwe Klarendallers de gentrification verschillend beleven. Een belangrijk verschil is dat de nieuwe Klarendallers het modekwartier van groot belang vinden voor hun beleving en hipheid van de wijk terwijl de oorspronkelijke Klarendallers juist de komst van het modekwartier kritisch hebben aanschouwd en het authentieke arbeiderswijk karakter willen bewaken. Tenslotte was de derde deelvraag: *In hoeverre kunnen de ontwikkelingen en beleving van Klarendal verklaard worden met de theorie van gentrification 2.0?* Doormiddel van een relationele benadering als de assemblage theorie en de theorie van Goffman toe te passen op de gentrification in Klarendal konden verbanden tussen belangrijke waarden en de beleving ontdekt worden. In de interviews kwamen vaak dezelfde kernwaarden van gentrification voorbij. Ook de verbanden die hierbij hoorden leken veel op elkaar. Door gentrification 2.0 als perspectief te gebruiken konden zowel de ontwikkelingen als de beleving geanalyseerd worden.

7.2 Reflectie

In dit onderzoek naar gentrification zijn er een aantal belangrijke kanttekeningen die gemaakt moeten worden. Door te kiezen voor interviews met sleutelfiguren die elkaar kennen of veel spreken kwamen de opvattingen over gentrification erg veel overeen. Daardoor was het niet eenvoudig om tegenstrijdige opvattingen tegenover elkaar te zetten. Daarnaast is er geen

sociaal gedrag werkelijk geobserveerd in de wijk, waardoor er kans bestaat dat wat men zegt over hoe mensen de wijk beleven niet volledig overeenkomt met de werkelijkheid. Toch veronderstel ik dat de geïnterviewde een representatief beeld hebben gegeven voor de beleving onder de verschillende groepen. De bedoeling was dat zowel de managers van gentrification als de verschillende bevolkingsgroepen in de wijk vertegenwoordigd waren in een interview. Naast de oorspronkelijke Klarendallers en nieuwe Klarendallers werd er tijdens interviews vaak nog verwezen naar een derde 'groep' namelijk de allochtonen in de wijk. Deze groep leeft in een behoorlijk eigen gemeenschap. Interessant was geweest om ook naar hun beleving van de gentrification te vragen.

Referenties

- Atkinson, R. (2004). The evidence on the impact of gentrification: new lessons for the urban renaissance?, *International Journal of Housing Policy*, 4:1, P. 108.
- Beauregard, R. A. (1986). *The Chaos and Complexity of gentrification*. Boston: Allen and Unwin. P. 35.
- Dalm, R. (2003). Regionaal econoom Richard Florida: 'Talent, technologie en tolerantie'. *Geografie*. vol. 10.
- Delanda, M. (2006). *A New Philosophy of society. Assemblage Theory and Social Complexity*. Bloomsbury.
- Florida, R. (2002). *The Rise of the Creative Class*. Basic Books, New York.
- Glass, R. (1964). 'Introduction: Aspects of Change'. In *Centre for urban Studies*. Londen: Aspects of Change. Londen. MacGibbon & Kee.
- Gemeente Arnhem. (2008). *Wijkactieplan Klarendal*. P.3.
- Goffman, E. (1971). *The presentation of self in everyday life*. Allen Lane the Penguin Press London.
- Gregory, D., Johnston, R., Pratt, G., Watts, M.J. & Whatmore, S. (2009). *The Dictionary of Human Geography: 5th Edition*. Oxford: Blackwell. P. 273-274.
- Historisch Klarendal (n.d). *Tijdlijn Klarendal*. Arnhem. Gevonden op 18 februari op <http://www.historischKlarendal.nl/>
- Jacobs, J. (1961). *The Death and Life of Great American Cities*. Random House, New York.
- Jager, M. (1986). *Class definition and the esthetics of gentrification: Victoria in Melbourne*. Gentrification of the city. Boston. Allen & Unwin.
- Ley, D. (1996). *The New Middle Class and the Remaking of the Central City*. New York: Oxford University Press.
- Peters, M., Kuiken, R., Heijnen, S., Karssenbergh, H., Nagelkerke, M. (2011). *Rapport kracht van Klarendal*. Atelier Rijksbouwmeester. P. 5.
- Rose, G. (2007). *Visual Methodologies. An Introduction to the Interpretation of Visual Materials*. Sage.
- Scheele, J. (2011). *Haute couture in a working class quarter: The way inhabitants and newcomers experience gentrification in their neighborhood*. P. VII.
- Smith, N. (1979). *Toward a theory of Gentrification A Back tot the City Movement by Capital, not People*. *Journal of the American Planning Association*, 45:4, P. 538.

Smith, N. & Williams, P. (1986). Gentrification of the City. Londen: Unwin Hyman.

Vennix, J.A.M . (2010). Theorie en praktijk van een empirisch onderzoek. Vierde editie. Pearson.

Bijlagen:

1. Visual Data analyse
2. Interviewprotocols

1. Visual Data Analyse

Op 4 april hebben mijn collega Pieter van Luijk en ik voor het eerst de wijk Klarendal bezocht. Dit was een doordeweekse middag wat de reden kan zijn voor het relatief weinig aantal mensen en sociale activiteit die wij konden waarnemen. We hebben geprobeerd onze eerste indrukken van de wijk vast te leggen waarvan wij dachten dat ze relevant waren bij het fenomeen gentrification. Deze betreffen voornamelijk de fysieke bebouwing van de wijk en de sociale functie van deze bebouwing. Om een wetenschappelijke analyse te maken van deze fotoreportage zal gebruik worden gemaakt van de theorie van Gillian Rose over visual methodologies. Deze theorie is interessant om het karakter en de hipheid van de gentrificationwijk te verklaren. Van de 46 foto's zal ik de meest geschikte en relevante foto's selecteren en in groepen plaatsen om met deze methode te analyseren. De theorie koppelen aan de praktijk is bij mijn selectie niet altijd volledig mogelijk aangezien er ook foto's zijn die niet gaan over een bepaalde afbeelding.

1 Het modekwartier

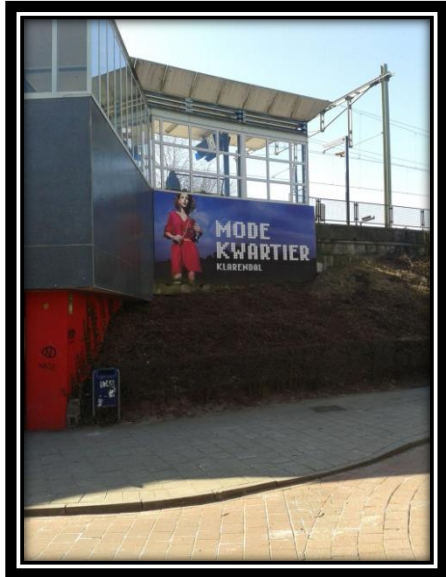

Foto 1a

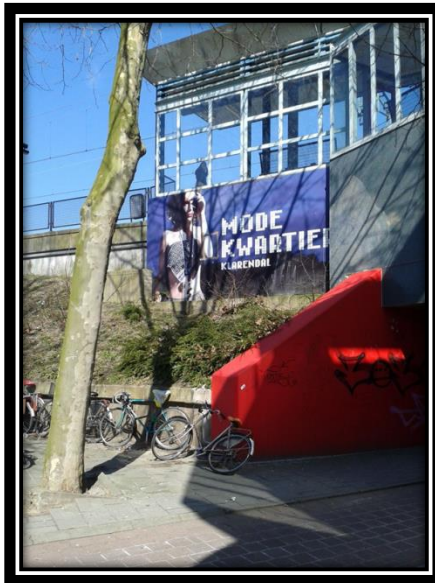

Foto 1b

Foto 1c

Foto 1d

Foto 1e

Wanneer je uitstapt bij het treinstation Arnhem Velperpoort, zie je aan beide kanten een grote afbeelding met de tekst 'Modekwartier Klarendal' (foto 1a-b). De afbeelding van beide afbeeldingen is vormgegeven met een jonge vrouw op een blauw met zwarte achtergrond. De letters zijn opgebouwd uit kleine tegeltjes. Dit 'tegeltjes-lettertype' komt meerdere keren in de wijk tot uiting. Bijvoorbeeld in een aantal straatnaambordjes en route-aanwijzers (foto 1c-e).

De bedoeling van de makers van deze afbeeldingen zou hoogstwaarschijnlijk zijn om zich te onderscheiden en op te vallen. Het komt op mij over als een nostalgisch en kunstzinnig. Ik

verwacht niet dat de afbeeldingen veel geld hebben gekost. Dat zou kunnen betekenen dat afbeeldingen ten behoeve van een imago of identiteit van Klarendal niet de hoogste prioriteit krijgt.

Maar hoe zouden bewoners en bezoekers deze afbeeldingen ervaren? Ik verwacht dat artistieke mensen dit zullen waarderen. Het geeft de wijk een exclusief en interessant karakter. Daarentegen zullen oorspronkelijke bewoners mogelijk cynisch zijn over de manier waarop de wijk een bepaalde kunstenaars indruk wil wekken terwijl zij de wijk misschien meer kennen als een arbeiderswijk. Het kan zijn dat mensen vinden dat het exclusieve van Klarendal met deze afbeeldingen in scene wordt gezet.

2 Cafés en restaurants

Foto 2a

Foto 2b

Foto 2c

Foto 2d

Op de route die we in Klarendal hebben gelopen kwamen we een aantal cafés en restaurants tegen. Cafés en restaurants kunnen gezien worden als belangrijke ontmoetingspunten waar mensen van zowel binnen als buiten de wijk elkaar treffen. Het is een zeer geschikte plek om als gentrifier zich in een bewuste setting te kunnen presenteren. Er bestaan natuurlijk verschillen tussen wat oudere, volkse kroegen en restaurants en de nieuwe, modernere cafés en restaurants. Dit was ook zichtbaar in Klarendal. Niet geheel verassend aangezien Klarendal een diversiteit van sociale groepen kent. In foto 2a is sinds kort café Caspar gevestigd. Een, op het eerste gezicht, gezellig modern café met veel lichtinval door het gebruik van glas. Wanneer het lekker weer is kan er een terras worden opgebouwd op het plein ervoor. Het café lijkt zich verbonden te voelen met de mode, wat te zien is aan teksten en afbeeldingen bij de ingang. Daarmee kan gesteld worden dat het café vooral een doelgroep zal hebben met mensen die zich graag identificeren of aangetrokken voelen tot de de mode in Klarendal. Relatief formeel geklede en uitziende mensen drinken er een kop koffie wanneer wij langslopen. Een ander mooi restaurant is restaurant goed (foto 2b). Het ziet er prima onderhouden uit en kent een terras op een mooi kruispunt aan de Klarendalseweg. Zo vroeg op de dag zit er nog niemand buiten, maar ik verwacht dat het hier behoorlijk druk kan zijn op een later moment van de dag vanwege de mooie locatie. Naast deze twee moderne restaurants kwamen we ook langs twee echte arbeiderskroegen. Deze zullen er al langere tijd gevestigd zijn en hebben Klarendal ook in zijn mindere tijd meegemaakt. Het ziet er niet bepaald toegankelijk uit voor nieuwkomers en ik verwacht dan ook dat deze kroegen vooral bezocht worden door de oorspronkelijke Klarendallers.

3 Auto's

Foto 3a

Foto 3b

Foto 3c

Leuk in het straatbeeld waren ook de auto's in Klarendal. Er reden dure auto's rond maar ook een aantal oldtimers. In foto 3a en b staan in beide gevallen een oldtimer voor een bijpassende etalage. Hierdoor krijgt de woning/winkel een warme klassieke uitstraling. Bewoners en ondernemers presenteren zich misschien wel graag met een auto en daarbij geeft niet alleen een dure auto status maar juist ook een oldtimer. In foto 3c staat een BMW sportwagen afgebeeld. Deze staat pontificaal op de stoep. De eigenaar heeft misschien bewust gekozen om zijn auto zo opvallend te parkeren. Maar dit zou ook andere redenen kunnen hebben.

Winkels

Foto 4a

Foto 4b

Foto 4c

De velen winkels en boetiekjes in Klarendal stralen nog het nostalgische en kleinschalige uit. Daarbij hebben de bijzondere gevels die tegenwoordig niet vaak meer voorkomen bij winkels in de binnenstad. Ook de functie van veel van de winkels zijn nog uit het verleden. Zo zul je tegenwoordig niet veel (paarden)slagers en bakkerszaakjes vinden. Toch is het voor te stellen dat mensen dit missen en juist weer waardering hebben voor het persoonlijke contact met bijvoorbeeld de lokale slager of bakker. Een redelijk eenvoudige investering die toch heel effectief bijdraagt aan de uitstraling van een winkel en natuurlijk de straat. De tegels in de gevel van foto 4a en 4c zitten er hoogstwaarschijnlijk al een langere tijd. Hier zou een verband gelegd kunnen worden met de keuze om het modekwartier met het 'tegeltjes-lettertype' te ontwerpen. Vele boetiekjes hebben nog steeds klassieke markiezen of zonneschermen.

2. Interviewprotocols

Rob Klingen

1. U bent buurtopbouwwerker van Klarendal (wijkwinkel). Hoe bent u betrokken bij de ontwikkelingen rondom gentrification in Klarendal geweest. En waar houdt u zich op dit moment mee bezig?
2. Wat voor wijk is Klarendal volgens u op dit moment?
3. Wat voor veranderingen heeft u meegemaakt op het gebied van de functionaliteit van de fysieke bebouwing?
Hoe worden openbare ruimtes anders gebruikt? Hoe zijn de huizen veranderd? Wat voor plannen zijn nog in ontwikkeling (art hotel)? Hoe draait het modekwartier?
4. Wat voor expressieve veranderingen heeft u meegemaakt in Klarendal.
Hoe is de bevolkingssamenstelling veranderd? Hoe zijn de relaties tussen nieuwe en oorspronkelijke bewoners? Wat is de rol van nieuwe bewoners in de wijk?
5. Een vaak genoemd nadelig effect van gentrification is displacement. Oorspronkelijke bewoners van het gebied waar gentrification plaatsvindt moeten bijvoorbeeld vanwege hogere vraag hogere huren gaan betalen of worden gedwongen weg te trekken. In hoeverre is dit in Klarendal het geval?
6. Hoe wordt de wijk tegenwoordig ervaren door de bewoners?
Wat is de kracht? Is er harmonie in de wijk of zijn er conflicten?
7. Hoe merkt u dat de wijk door bezoekers wordt ervaren? Heeft de wijk veel bekendheid?
Trekt de wijk meer bezoekers en wat voor bezoekers zijn dit?
8. In hoeverre gelooft u dat gentrification te sturen is door de overheid? Wat zijn volgens u de belangrijkste factoren bij gentrification?

Berry Kessels

1. U bent Manager Wonen bij Volkshuisvesting in Arnhem. Hoe bent u betrokken geweest bij de ontwikkelingen rondom gentrification in Klarendal? En met wat voor projecten houdt u zich op dit moment mee bezig?
2. Met welke partijen heeft u veel samengewerkt? Hoe is die samenwerking verlopen? Wat waren de succes en faal factoren?
3. Wat voor wijk is Klarendal volgens u op dit moment?
4. Een vaak genoemd nadelig effect van gentrification is displacement. Oorspronkelijke bewoners van het gebied waar gentrification plaatsvindt moeten bijvoorbeeld vanwege hogere vraag hogere huren gaan betalen of worden gedwongen weg te trekken. Rob Klingen (wijk opbouwwerker) zei dat dit niet het geval is geweest in Klarendal. Waarom zijn de huren relatief onveranderd gebleven terwijl er waarschijnlijk een hogere huur gevraagd kan worden nu Klarendal populairder is geworden?

5. Wat maakt de wijk Klarendal voor nieuwkomers zo interessant. En hoe presenteren ze zich vervolgens in de wijk?
6. Wat voor veranderingen heeft u meegemaakt op het gebied van de functionaliteit van de fysieke bebouwing?
Hoe worden openbare ruimtes anders gebruikt? Hoe zijn de huizen veranderd? Wat voor plannen zijn nog in ontwikkeling (art hotel)? Hoe draait het modekwartier?
7. Wat voor expressieve veranderingen heeft u meegemaakt in Klarendal.
Hoe is de bevolkingssamenstelling veranderd? Heeft de wijk meer karakter gekregen door de nieuwkomers? Kent u de mensen in Klarendal? Hoe zijn de relaties tussen nieuwe en oorspronkelijke bewoners? Wat is de rol van nieuwe bewoners in de wijk?
8. Heeft de wijk meer bekendheid gekregen? Weet u hoe dat de wijk door bezoekers wordt ervaren? Trekt de wijk meer bezoekers en wat voor bezoekers zijn dit?
9. Hoe wordt de wijk tegenwoordig ervaren door de bewoners? Wat is de kracht? Is er harmonie in de wijk of zijn er conflicten?
10. In hoeverre gelooft u dat gentrification te sturen is door de overheid? Wat zijn volgens u de belangrijkste factoren bij gentrification? Gelooft u dat het concept van gentrification in Klarendal ook op andere wijken toe te passen is?

Interview Ron onstein

1. Kunt u iets over uzelf vertellen, Hoelang woont u al in Klarendal, wat voor beroep heeft u?
2. Hoe heeft de Klarendaller de veranderingen van de fysieke bebouwing in de wijk beleefd of ervaren, zoals het modekwartier, de nieuwe cafés restaurants, het hotel?
3. Hoe heeft de Klarendaller de sociaal culturele veranderingen in de wijk ervaren, zoals de verandering in de bevolkingssamenstelling van de wijk, de sociale activiteiten etc.
4. In hoeverre worden en zijn de Klarendallers betrokken bij sociale activiteiten/evenementen in de wijk. Staan oorspronkelijke Klarendallers hier open voor?
5. Hoe beleeft u de wijk tegenwoordig? Bent u graag in de wijk? En waar komt u graag.
6. Hoe gaan de mensen in de wijk met elkaar om, Klarendaller –nieuwe, allochtoon-autochtoon?
7. Hoe ziet u de wijk over 10 jaar? En wat zou u graag willen veranderen in die 10 jaar?

Interview Monita Polman

8. Kunt u iets over uzelf vertellen, Hoelang woont u al in Klarendal, wat voor beroep heeft u?
9. Waarom bent u in Klarendal gaan wonen, wat trok u aan? Geldt dat volgens u ook voor andere bewoners?
10. In hoeverre hebben de veranderingen in de fysieke bebouwing hier invloed op gehad (modekwartier, nieuwe restaurants en cafe's, verbetering van de straten etc.) ? En hoe beleeft u deze?
11. In hoeverre hebben de sociaal culturele veranderingen zoals de bevolkingssamenstelling hier invloed op gehad (bevolkingssamenstelling, veiligheid, leefbaarheid)? En hoe beleeft u deze tegenwoordig?

12. In hoeverre bent u betrokken geweest bij sociale activiteiten in de wijk Klarendal.
13. Hoe heeft u de wijk beleefd sinds u hier bent gaan wonen? Wat viel op aan de manier waarop mensen hier met elkaar omgaan? Oude en nieuwe bewoners? Allochtonen en autochtonen?
14. In mijn scriptie gebruik ik theorieën die gaan over de manier waarop mensen zich presenteren in het dagelijks leven. Merkt u bij nieuwe Klarendallers die hier komen wonen, dat ze belang hechten aan de manier waarop ze zich sociaal manifesteren in de wijk. Bijvoorbeeld doormiddel van een dure auto voor de deur, met zakenkleding/artistieke kleding op straat gaan, of vaak de duurdere/exlusievere restaurants in de wijk bezoeken.
15. Op welke plekken in de wijk komt u in uw dagelijks leven graag? Zijn dat plekken waar u andere nieuwkomers treft of speelt dat geen rol?
16. Hoe ziet u de wijk over 10 jaar? En wat zou u graag willen veranderen in die 10 jaar?

Interview Wolter de Bes

1. Kunt u iets over uzelf vertellen, hoelang bent al in Klarendal gevestigd met uw onderneming? Wat voor soort onderneming heeft u?
2. Bij wat voor mensen is caspar populair? (Hoogopgeleiden? Bezoekers? Of ook de oorspronkelijke Klarendallers en allochtonen). Op welke doelgroep heeft u zich gericht bij het vestigen in Klarendal?
3. Waarom bent u met uw onderneming naar Klarendal gegaan, wat trok u aan? Geldt dat volgens u ook voor andere ondernemingen?
4. In hoeverre hebben de veranderingen in de fysieke bebouwing hier invloed op gehad (modekwartier, nieuwe restaurants en cafe's, verbetering van de straten etc.) ? En hoe beleeft u deze?
5. In hoeverre hebben de sociaal culturele veranderingen zoals de bevolkingssamenstelling hier invloed op gehad (bevolkingssamenstelling, veiligheid, leefbaarheid)? En hoe beleeft u deze tegenwoordig?
6. In hoeverre bent u met caspar betrokken geweest bij de sociale activiteiten in de wijk Klarendal.
7. Hoe heeft u de wijk beleefd sinds u hier bent gevestigd met uw onderneming? Wat heeft de wijk voor sfeer of karakter?
8. In mijn scriptie gebruik ik theorieën die gaan over de manier waarop mensen zich presenteren in het dagelijks leven. Merkt u bij nieuwe Klarendallers die caspar bezoeken, dat ze belang hechten aan de manier waarop ze zich sociaal manifesteren in de wijk. Bijvoorbeeld, met zakenkleding/artistieke kleding op straat te gaan, of caspar vaak bezoeken om andere nieuwkomers te treffen?
9. Hoe ziet u de wijk over 10 jaar? Hoe zal uw onderneming eruit zien? Nog steeds in Klarendal? En wat zou u in die tijd nog graag willen veranderingen in de wijk?